

ԳԼՈՒԲԱԼ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ
ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐՈՒՄ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ
ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Արշակ Գևորգյան
arshak.gevorgyan@gmail.com

*Բանալի բառեր՝ Թուրքիա, էներգետիկ անվտանգություն,
խողովակաշարեր, էներգետիկ ենթակառուցվածքներ, երեք
ծովերի համակարգ:*

Վերջին տարիներին Թուրքիայի նկատմամբ աճող միջազգային հետաքրքրությունը պայմանավորված է ոչ միայն դրա բնակչության թվի աճով¹ և դինամիկ զարգացող տնտեսությամբ², այլև Արևմտյան Եվրոպայի, Ռուսաստանի և Մերձավոր Արևելքի միջև էներգետիկ հարաբերություններում այդ երկրի զբաղեցրած առանձնահատուկ դիրքով: Փորձագիտական շրջանակներում տարածված է այն տեսակետը³, որ «*[Թուրքիան – Ա.Գ.] այժմ դարձել է առանցքային երկիր: Դրա աշխարհագրական դիրքը՝ ընկած եվրոպական աշխարհամասի, Ռուսաստանի և Մերձավոր Արևելքի միջև, երկրին ռազմավարական կարևորություն է*

¹Երկրի բնակչությունը 2015 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ կազմել է 78.741.053 մարդ՝ 2010թ-ից ի վեր աճելով ավելի քան 5 միլիոնով: Տե՛ս <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507> (16.05.2016):

²Վերջին 15 տարվա ընթացքում երկրի ՀՆԱ-ն աճել է տարեկան միջինում 3.93 %-ով: Տե՛ս <http://www.tradingeconomics.com/turkey/gdp-growth-annual> (16.05.2016):

³Տե՛ս, օրինակ, Misiągiewicz J., Turkey as an Energy Hub in the Mediterranean Region, Spectrum: Journal of Global Studies, vol. 4, № 1, 2012, pp. 107-126, Arcuri A., The Rise of a New Superpower: Turkey's Key Role in the World Economy and Energy Market, SpringerBriefs in Economics, 2013:

հաղորդում, հատկապես՝ էներգախողովակային ոլորտում: Իսկ նոր, նպատակաուղղված արտաքին քաղաքականությունն ընդգրկում է ոչ միայն հարևան պետությունները, այլև հարակից շրջանները՝ մինչև Չինաստան և Աֆրիկա»⁴:

Պատահական չէ, որ այդ խաղաքարտն ավելի ու ավելի հաճախ է օգտագործվում Թուրքիայի բարձրագույն ղեկավարության կողմից: Այս համատեքստում խիստ ուշագրավ է Ատլանտյան խորհրդի էներգետիկ-տնտեսական 5-րդ տարեկան գազաթնաժողովի ժամանակ երկրի նախկին ղեկավար Աբդուլլահ Գյուլի ունեցած բացման ելույթը. «Կարծում եմ, որ անհրաժեշտ է Արևելյան Միջերկրածովայքի ռեսուրսներին մոտենալ այն տեսանկյունից, որ դրանք կարող են տարածաշրջանը վերածել կայունության, բարգավաճման և համագործակցության ավազանի՝ տարածաշրջանային և գլոբալ տնտեսության ու էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության վրա թողնելով նշանակալի ազդեցություն»⁵: Թուրքիայում այսօր էլ բարձրագույն մակարդակով բարձրաձայնում են մինչև 2023թ. տարածաշրջանային էներգետիկ կենտրոն դառնալու իրենց հավակնությունների մասին⁶:

⁴“Anchors aweigh”, The Economist, 21.10.2010, <http://www.economist.com/node/17276440> (22.09.2015):

⁵“Atlantic Council՝ Ekonomi ve Enerji Zirvesi Açılışı’nda Yaptıkları Konuşma”, Աբդուլլահ Գյուլի անձնական կայք, 21.11.2013, <http://www.abdullahgul.gen.tr/konusmalar/371/87821/atlantic-council-ekonomi-ve-enerji-zirvesi-acilisinda-yaptiklari-konusma.html> (22.09.2015):

⁶Տրանսանատոլիական գազատարի հիմնարկեքի արարողության ժամանակ այս մասին հայտարարել էր Թուրքիայի նախագահ Ռ. Թ. Էրդողանը: Տե՛ս “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Temel Atma Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”, ԹՀ նախագահի պաշտոնական կայք, (17.03.2015), <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/29804/trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-tanap-temel-atma-torende-yaptiklari-konusma.html> (22.09.2015):

Այս հողվածում վերլուծվում են Թուրքիայի էներգետիկ անվտանգության առաջնահերթությունները, ածխաջրածնային վառելիքի ենթակառուցվածքների համալիրը և դրա դերը միջազգային էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության համակարգում:

*

* *

Աշխարհաքաղաքականության և էներգետիկ ռեսուրսների միջև սերտ կապը մասնագիտական գրականության մեջ վերհանվել է բավական վաղուց: Դեռևս 18-րդ դարի բրիտանական և 19-րդ դարի գերմանական ուժային քաղաքականության տեսությունները հիմնվում էին էներգետիկ ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողության վրա⁷: էներգետիկ աղբյուրների և աշխարհաքաղաքականության միջև սերտ առնչությունն իր արտացոլումն է գտել, օրինակ, Հելֆորդ Մաքինդերի «*Հարթլենդի*» («*Տարածքային միջուկի*») տեսության մեջ⁸:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո Մերձավոր Արևելքի աշխարհաքաղաքական կարևորությունը շարունակում է մնալ միջազգային քաղաքականության օրակարգում, ընդ որում՝ ԱՄՆ-ն ամեն գնով իր անմիջական հսկողության տակ է պահում էներգետիկ ռեսուրսներով հարուստ այս շրջանը՝ կանխելու իր «*աշխարհաքաղաքական տարածքում*» այլ խոշոր խաղացողների հավակնությունների տարածումը⁹: Այս տեսակետից պետք է գնահատել այն, որ Թուրքիան օվկիանոսի մյուս կողմում ընկալվում է իբրև «*առանցքային երկրի*» դասական օրինակ.

⁷Kennedy P., The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, Random House, 1987, pp. 151-215:

⁸Mackinder H., Democratic ideals and reality, W.W. Norton, 1962, p. 150:

⁹Brzezinski Z., The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Basic Books, 1997, p.124, p.148:

«[Թուրքիան – Ա.Գ.] առանցքային երկիր է, որի ապագան կարող է ոչ միայն պայմանավորել տարածաշրջանի հաջողությունը կամ ձախողումը, այլ նաև լրջորեն ազդել միջազգային կայունության վրա»¹⁰

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ էներգետիկ ռեսուրսների աղբյուրներն¹¹ ու դրանք սպառման շուկաների հետ կապող ենթակառուցվածքներն¹² առանձնակի քաղաքական նշանակություն և աշխարհաքաղաքական կարևորություն ունեն (Թուրքիայի ու հարակից տարածաշրջանի էներգետիկ ենթակառուցվածքների պարզեցված քարտեզի համար տե՛ս հավելված 1):

Նման պայմաններում բնական է, որ էներգետիկ քաղաքականությունը համապատասխան ուշադրության է արժանանում նաև բուն Թուրքիայում: Ընդ որում, դա վերաբերում է ինչպես երկրի ղեկավարությանը¹³, այնպես էլ գիտական շրջանակներին¹⁴: Տարածաշրջանային էներգետիկ կենտրոն

¹⁰Chase R., Hill E., Kennedy P. (eds.), *The Pivotal States. A New Framework for U.S. Policy in the Developing World*. W. W. Norton, 1999, p. 9. Նույն հարցի շուրջ տե՛ս նաև Cyr A., *Turkey's Continuing Role as a Pivotal Ally in a Rapidly Changing Region*, *Orbis*, vol. 59, № 2, 2015, pp. 215–232, Fuller G., *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*, United States Institute of Peace Press, 2008.

¹¹Fesharaki F., “Energy and the Asian Security Nexus” in *Journal of International Affairs* 53, 1999, p. 85.

¹²Barnes, J. et al, *Introduction to the study*, in Victor D., Jaffe A., Hayes M. (eds.), *Natural gas and geopolitics: from 1970 to 2040*, Cambridge University Press, 2006, p. 5.

¹³Տե՛ս Թուրքիայի էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարության 2015-2019 թթ. ռազմավարական ծրագիրը՝ <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (22.09.2015):

¹⁴Օրինակ, տե՛ս Arıboğan D., *Geleceğin Haritası, İstanbul, Profil Yayınları*, 2008 (մասնավորապես՝ էջ 151-153); Bilgin M., “Energy Supply Security Problems and Alternative Solutions” in *Turkey's Strategic Vision in 2023 Project*, working paper at *Turkey's Strategic Vision in 2023 Project*, İstanbul, TASAM, 17 September 2008;

դառնալու հավակնություններ ունեցող Թուրքիայում «տարածաշրջան» հասկացությունը տարածվում է աշխարհագրորեն ավելի խոշոր մի հատվածի վրա: Երկրի նախկին վարչապետ Ահմեթ Դավութօղլուի խոսքերով. «գրեթե անհնար է պնդել, թե Թուրքիան պատկանում է այս կամ այն տարածաշրջանին: Թուրքիան միաժամանակ ասիական երկիր է, եվրոպական երկիր, աֆրիկյան մայրցամաքի հարևան՝ ուղղակիորեն կապված արևելյան Միջերկրածովայքի հետ, քաղկանյան երկիր, մերձավորարևելյան երկիր, կովկասյան, կենտրոնասիական երկիր, կասպյան և անուղղակիորեն Ծոցի երկիր (Իրաքի միջոցով Ծոցի հետ մեր ունեցած կապի միջոցով)»¹⁵: Թուրքիայի համար տարածաշրջանի սահմանների այս անորոշությունը նկատելի աղերսներ ունի ԱՄՆ-ի 43-րդ նախագահ Ջորջ Ու. Բուշի վարչակազմի կողմից լայնորեն կիրառվող «Մեծ Մերձավոր Արևելքի» հայեցակարգային պատկերացման¹⁶ հետ ու, պիտի ենթադրել՝ ինչ-որ առումով շարունակում է դրա տրամաբանությունը:

Arifoğan D., Bilgin, M., “New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Energeopolitics”, Uluslararası İlişkiler, vol. 5, № 20, 2009, p. 109-132; Coşkun B., Carlson R., “New Energy Geopolitics: Why Does Turkey Matter?”, Inside Turkey, vol. 12, № 3, pp. 205-220:

¹⁵Davutoglu A., “Turkey in 2008”, The Henry Jackson Society, 11.06.2008, <http://henryjacksonsociety.org/2008/06/11/turkey-in-2008/> (22.09.2015):

¹⁶Թեև «Մեծ Մերձավոր Արևելք» եզրույթն ամերիկյան միջավայրում կիրառվել է դեռ 1980 թ., այն իր այժմյան ընդգրկմանը հասել է 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո: Այս տերմինի տակ հասկացվում է Մավրիտանիայից մինչև Պակիստան և Թուրքիայից մինչև Սուդան ընկած ընդարձակ տարածքը:

«Մեծ Մերձավոր Արևելք» նախաձեռնության և ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության կապի մասին տե՛ս Girdner E., “The Greater Middle East Initiative: Regime Chance, Neoliberalism And Us Global Hegemony”, The Turkish Yearbook of International Relations, vol. 36, 2005, pp. 37-71:

Աշխարհագրական այս առավելություններն ուղղակիորեն պայմանավորում են էներգետիկ քաղաքականության հիմնական ուղղությունները: Մասնավորապես, Թուրքիան հաճախ դիտարկվում է իբրև հնարավոր «*էներգետիկ հանգույց*» (անգլ.՝ *energy hub*)¹⁷: Սա ենթադրում է, որ ածխաջրածնային վառելիքի համեստ պաշարներ ունեցող¹⁸ այդ երկիրը «*շարունակելու է մեծապես կարևորել իր տարածքով անցնող խողովակաշարերը* (դրանց վերաբերյալ մանրամասների համար տե՛ս հավելվածներ 3 և 4), *որոնք նավթ և բնական գազ են տեղափոխում Իրաքից, Իրանից, Կովկասից և Կենտրոնական Ասիայից դեպի եվրոպական շուկաներ*»¹⁹: Հաշվի առնելով, որ Թուրքիայի հարևան շրջաններում է կենտրոնացած նավթի ու գազի համաշխարհային ապացուցված պաշարների 71,8%-ը²⁰, անկարելի է չհամաձայնել, որ այն «*տարածաշրջանային և գլոբալ էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության հիմնական խաղացողներից մեկն է*»²¹: Թուրքիայի՝ «*էներգետիկ հանգույց*» և «*տարանցիկ երկիր*» դառնալու շուրջ խոսակցությունները, սակայն, հաճախ չեն

¹⁷Krauer-Pacheco K., Turkey as a Transit Country and Energy Hub: The Link to Its Foreign Policy Aims, in Forschungsstelle Osteuropa Bremen, Arbeitspapiere und Materialien № 118, 2011, pp. 28-29.

¹⁸ԱՄՆ-ի էներգետիկ տեղեկատվության վարչության (US EIA) տվյալներով՝ 2015 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Թուրքիայի նավթի և գազի պաշարները համապատասխանաբար կազմում են շուրջ 296 միլիարդ բարել և 6.17 միլիարդ մ³: Տե՛ս <http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=TUR> (22.09.2015)

¹⁹Soysal M., “The Future of Turkish Foreign Policy”, in Martin L. G., Keridis D. (eds.), The Future of Turkish Foreign Policy, The MIT Press, 2004, pp. 37–46.

²⁰Roberts J., “The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues”, CEPS EU-Turkey Working Papers, № 11, 2004, p. 1.

²¹Coşkun B., “Energizing the Middle East: Iran, Turkey and Persian Gulf States”, Turkish Policy Quarterly, vol. 9, № 2, 2010, p. 76.

անդրադառնում հարցի խորքային կողմերին ու հնարավոր խոչընդոտներին²²:

Բուն Թուրքիայի ներսում, «*էներգետիկ հանգույց*» գաղափարին խանդավառությամբ մոտենալով հանդերձ, միշտ ընդգծել են, որ պաշտոնական Անկարայի հիմնական առաջնահերթությունը շարունակում է մնալ ներքին անընդհատ աճող էներգետիկ պահանջարկի բավարարումը (երկրի ներքին շուկայում սպառվող նավթի ու գազի հիմնական մատակարարների ցանկը տե՛ս հավելված 2-ում)²³: Խնդրի լրջությունը հասկանալու համար բավական է նշել միայն, որ վերջին տասնամյակում Թուրքիայում էլեկտրաէներգիայի սպառումը կրկնապատկվել է²⁴: Ուստի տարանցիկ երկրի վերածվելու հեռանկարն այդ երկրում ընկալվում է իբրև սեփական էներգետիկ անվտանգության երկրորդային հետևանք և նոր միայն արտաքին քաղաքականության լծակ²⁵:

Էներգետիկ գործընթացներում այդ երկրի ներգրավվածության և դրա վրա գլոբալ և տարածաշրջանային զարգացումների ազդեցության ուսումնասիրման տեսակետից առավել գրագետ է այդ երկրի էներգետիկ համակարգը տրոհել մի

²²Winrow G., “The Southern Gas Corridor and Turkey’s Role as an Energy Transit State and Energy Hub”, *Insight Turkey*, vol. 15, № 1, 2013, p. 145.

²³Նույն տեղում, էջ 146-147:

²⁴Տվյալները 2015 թ. հունվարի 20-ի իր ելույթում հաղորդել է երկրի նախագահ Ռ. Թ. Էրդողանը: Տե՛ս «Milletimizin Feraseti ve Hükümetimizin Dirayetiyle Sıkıntılarını Aşarak 2023 Hedeflerimiz Doğrultusunda Kararlılıkla Yürüyeceğiz», ԹՀ նախագահի պաշտոնական կայք, 20.01.2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/91989/milletimizin-feraseti-ve-hukümetimizin-dirayetiyle-sikintilari-asharak-2023-hedeflerimiz-dogrultusund.html?c=584> (22.09.2015):

²⁵Coşkun B., Carlson R., նշվ. աշխ., էջ 214:

քանի ինքնուրույն միավորների: Ուսումնասիրողների շրջանում²⁶ ընդունված է առանձնացնել Թուրքիայով անցնող էներգետիկ միջանցքի երեք ենթահամակարգ՝

1. *Ներկասայան* (ընդգրկում է ածխաջրածնային վառելիքի տեղափոխումն Ադրբեջանից, Ղազախստանից և Թուրքմենստանից),
2. *Սևծովյան (ռուսական)*, (ընդգրկում է գործող «Կապույտ հոսք» և կառուցվելիք «Թուրքական հոսք» գազամուղներն ու նավթի փոխադրումները նեղուցներով),
3. *Մերձավորարևելյան-միջերկրածովյան* (ընդգրկում է Իրանի, Իրաքի, Արևելյան Միջերկրածովայքի էներգետիկ ռեսուրսների տեղափոխությունը):

Հիշյալ ենթահամակարգերից առաջին երկուսը Թուրքիայի էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության համատեքստում միշտ էլ առավել առաջնային դիրք են զբաղեցրել, ուստի դրանց առանձին անդրադարձ կկատարվի ստորև:

Մերձավորարևելյան-միջերկրածովյան տարածաշրջանի հետ թուրքական պետության հարաբերությունները լավագույնս նկարագրվում են «*ծարավ մարդու*» այլաբանությամբ²⁷: Դրանց զարգացման վրա ազդող հիմնական գործոնները կարելի է խմբավորել հետևյալ կերպ.

- Թուրք-իրանական էներգետիկ հարաբերությունները ավանդաբար ընթացել են բարդ ճանապարհով, ընդ որում՝ դրանք

²⁶Bilgin, M., “New prospects in the political economy of inner-Caspian hydrocarbons and western energy corridor through Turkey”, *Energy Policy*, vol. 35, № 12, 2007, p. 6383.

²⁷Մասնագիտական գրականության մեջ Թուրքիան երբեմն համեմատվում է հարևան տարածաշրջանների էներգետիկ ռեսուրսները «խող ծարավ մարդու» հետ: Տե՛ս Han A., “Turkey’s Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place”, *Turkish Studies*, vol. 12, № 4, 2011, pp. 604-605:

զարգանում են երկու կողմերի էներգետիկ-էնթակառուցվածքային փոխկախվածության²⁸, աշխարհաքաղաքական տեսլականների տարբերության²⁹ և Իրաքում ազդեցության համար ուղղակի մրցակցության³⁰ պայմաններում: Միաժամանակ, ակնկալվում է, որ իրանական միջուկային խնդրի հանգուցալուծումը կարող է նոր հորիզոններ բացել Թուրքիայի տարածքով իրանական էներգակիրների արտահանման համար³¹:

- Թուրքական կառավարության առջև ծառայած քրդական հիմնախնդիրը ևս իր ազդեցությունն է ունենում տարածաշրջանային էներգետիկ գործընթացների վրա: Չնայած քրդական աշխատավորական կուսակցությունը շարունակում է համարվել տարածաշրջանային էներգետիկ էնթակառուցվածքների գլխին կախված դամոկլյան սուր³², պաշտոնական Անկարան այս հարցում չի խորշում համագործակցել Իրաքյան Բրդստանի կառավարության հետ³³:

- Արաբական գարնան արձագանքներն ու Սիրիական անվերջ թվացող ճգնաժամը միայն խորացնում են

²⁸Bahgat G., “Iran-Turkey Energy Cooperation: Strategic Implications”, Issue Middle East Policy, Middle East Policy, vol. 21, № 4, 2014, p. 121.

²⁹Larrabee S., Naderp A., “Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East”, RAND Corporation, 2013, pp. 5-7, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf (22.09.2015):

³⁰Kane S., “The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq”, Special Report 276, United States Institute of Peace, 2011, http://www.usip.org/sites/default/files/Turkish_Iranian_Competition.pdf (22.09.2015):

³¹“Four potential effects of the Iran nuclear deal on Turkey”, Hürriyet Daily News, 20.07.2015, <http://www.hurriyetdailynews.com/four-potential-effects-of-the-iran-nuclear-deal-on-turkey.aspx?PageID=238&NID=85626&NewsCatID=359> (22.09.2015):

³²İşeri E., “Addressing pipeline security regime of the prospective regional energy hub Turkey”, Security Journal, vol. 28, 1-15, 2015, pp. 8-10.

³³Paaschea T., Mansurbegb H., “Kurdistan Regional Government–Turkish energy relations: a complex partnership”, Eurasian Geography and Economics, vol. 55, № 2, 2014, pp. 111–132.

տարածաշրջանի ետնաբեմում ընթացող էներգետիկ մրցակցությունը³⁴:

- Արդեն նշված և տարածաշրջանում առկա մի շարք այլ քաղաքական խնդիրներ խոչընդոտում են ինչպես մասամբ գործող (օրինակ՝ Արաբական գազատարի), այնպես էլ հեռանկարային էներգետիկ նախագծերի (օրինակ՝ Արևելամիջերկրական գազային միջանցքի³⁵) վերջնական կենսագործմանը:

- Ենթահամակարգի էներգետիկ գործընթացներում ակտիվ ներգրավվածություն ունեն Ռուսաստանը, Չինաստանը, Հնդկաստանն ու Միացյալ Նահանգները³⁶, ինչը շաղկապում է Մերձավորարևելյան-միջերկրածովյան տարածաշրջանը հարևան շրջանների հետ:

Գաղտնիք չէ, որ թուրքական իշխանությունները միշտ էլ տարված են եղել ենթահամակարգի, հատկապես՝ Ծոցի էներգետիկ հնարավորությունները թուրքիա հասցնելու հեռանկարով³⁷: Սակայն, չնայած տարածաշրջանի ընձեռած հնարավորությունները դրա համար ավելի քան բավարար են³⁸,

³⁴Delanoë I., “The Syrian Crisis: A Challenge to the Black Sea Stability”, Policy Brief 02 (February 2014), Center for International and European Studies, pp. 4-5, <http://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/CIESPolicyBrief02.pdf> (22.09.2015):

³⁵Այս մասին մանրամասն տե՛ս Tagliapietra S., “Towards a New Eastern Mediterranean Energy Corridor?”, FEEM Note Di Lavoro 2013.012, <http://www.feem.it/getpage.aspx?id=5321&sez=Publications&padre=73> (22.09.2015):

³⁶Coşkun B., “Energizing the Middle East: Iran, Turkey, and Persian Gulf States”, Turkish Policy Quarterly, vol. 9, № 2, 2010, p. 72.

³⁷2011 թ. սկզբին այն ժամանակ դեռ թուրքիայի վարչապետ Ռ. Թ. Էրդողանը Քուվեյթում հայտարարել էր, թե «մենք իրար բավարար ենք»՝ նկատի ունենալով ածխաջրատների հնարավոր արտահանումն ու սպառումը: Տե՛ս «Erdoğan: Biz bize yeteriz!», Vatan, 12.01.2011, <http://www.gazetevatan.com/erdogan--biz-bize-yeteriz--352350-gundem/> (22.09.2015):

³⁸2014 թ. դրությամբ միայն Մերձավոր Արևելքում է կենտրոնացած աշխարհի նավթի ապացուցված պաշարների 47.7% և բնական գազի ապացուցված պաշարների 42.7% տոկոսը: Տե՛ս BP Statistical Review of World Energy, 2015, p. 6, p.

պիտի արձանագրել, որ նավթի ու գազի հետ կապված երկարաժամկետ նախագծերի հեռանկարները ներկայում գտնվում են կրկին նույն էներգակիրների շուրջ հյուսվող «ճեպապոլիտիկի» սարդոստայնում³⁹: Այդ է պատճառը, որ այս ենթահամակարգի զարգացման տեսլականը կապվում է նախևառաջ տարածաշրջանում քիչ թե շատ երկարատև կայունության հաստատման հետ:

Ներկասայան ենթահամակարգ

Մինչև բուն ենթահամակարգին անդրադառնալը, մի քանի խոսք դրա աշխարհագրական ընդգրկման մասին: Վերլուծաբանները կասպիական էներգետիկ ավազանը ներկայացնում են հիմնականում 3 տարբեր սահմաններով՝ «Մեծ Կենտրոնական Ասիա» (Ադրբեջանից մինչև Չինաստանի Մինցյան-Ուլդուրական ինքնավար շրջան)⁴⁰, բուն Կասպից ծովի ավազան (ծովը եզերող բոլոր պետությունները)⁴¹ և «Մեծ Կասպից ծովի» տարածաշրջան (կասպյան հնգյակից բացի նաև Եգիպտոս և Իրաք)⁴²: Թուրքիայի էներգետիկ քաղաքականության

20, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (22.09.2015):

³⁹Իսկ հայտնի է, որ խողովակաշարերը բավական թանկ «հաճույք» են, և դրանց կառուցումն արդարացված է միայն երկարաժամկետ մատակարարումների նկատմամբ որոշակի վստահության առկայության պայմաններում: St u Peimani H., *The Caspian pipeline dilemma: political games and economic losses*, Praeger Publishers, 2001, p. 97

⁴⁰Dorian, J.P., “Central Asia: a major emerging energy player in the 21st century”, *Energy Policy*, vol. 34, № 5, 2006, pp. 544–555.

⁴¹Bilgin, M., “The Emerging Caspian Energy Regime and Turkey's New Role”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 34, 2003, pp. 1-22.

⁴²Mavrakis D., Thomaidis F., Ntroukas I., “An assessment of the natural gas supply potential of the south energy corridor from the Caspian Region to the EU”, in *Energy Policy*, vol. 34, № 13, 2006, pp. 1671–1680

ուսումնասիրման տեսակետից առավել նախընտրելի է հենց ընտրված ներքին կասպյան ձևաչափը (Ադրբեջան, Ղազախստան, Թուրքմենստան), քանի որ Ռուսաստանն ու Իրանը առավել մեծ կշիռ ունեն այլ ենթահամակարգերի կազմում: Այստեղ հետաքրքրության առարկա շրջանի էներգետիկ զարգացման համատեքստում հիշատակվում է նաև Ուզբեկստանը, որը թեև անմիջականորեն չի եզերում Կասպիցի ջրերը, սակայն ավանդաբար համարվում է տարածաշրջանի մաս⁴³:

Ներկասպյան էներգետիկ ավազանի զարգացման տրամաբանությունը կարելի է ամփոփել հետևյալ չորս անկյունաքարային գործոններում՝

- այն ընկած է էներգետիկ երկու խոշոր կենտրոնների՝ Ռուսաստանի և Մերձավոր Արևելքի միջև, ինչի արդյունքում դժվար հասանելի է եվրոպական էներգետիկ շուկայի համար,
- փոխադրման տեսակետից այն նշանակալի չափով կախված է ռուսական ենթակառուցվածքներից (Ադրբեջանն ու Ղազախստանը՝ մասնակիորեն, Թուրքմենստանը՝ գերազանցապես),

• այն մշտապես ենթարկվում է տարածաշրջանը եվրոպական շուկային կապող ենթակառուցվածքների նկատմամբ իր գրեթե մենաշնորհային վերահսկողությունը պահպանել ձգտող Ռուսաստանի ճնշմանը,

• ներգրավված երկրներին այդպես էլ չի հաջողվել միասնական էներգետիկ քաղաքականություն մշակել⁴⁴:

Ասվածին պետք է հավելել, որ կասպյան նավթագազային պաշարների լիարժեք շահագործմանը խոչընդոտում է նաև ծովի

⁴³Meissner H., “The Resource Curse and Rentier States in the Caspian Region: A Need for Context Analysis”, GIGA working papers, № 133, 2010, p. 17

⁴⁴Bilgin, M., “New prospects...”, p. 6384.

իրավական կարգավիճակի և ջրերի նկատմամբ իրավունքների բաժանման խնդիրը⁴⁵:

Կասպյան տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական պատկերը բնորոշվում է Ռուսաստանի և Արևմուտքի, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի լուռ մրցակցությամբ⁴⁶: Ընդ որում, եթե պաշտոնական Մոսկվան ավագանը դիտարկում է իբրև իր համար «մերձավոր արտերկիր»⁴⁷, ապա ամերիկյան քաղաքական մտքի տեսակետից այն ԱՄՆ-ի՝ համաշխարհային անվտանգության ու կայունության «հովանոց» դառնալու ռազմավարության թիրախային մի գոտի է միայն⁴⁸:

Սպասվում է, որ մինչև 2030թ. էներգետիկ ռեսուրսների համաշխարհային սպառումը 2011թ. համեմատ կավելանա 36%-ով⁴⁹: Ուստի, Կասպիական տարածաշրջանում «Նոր մեծ խաղը»⁵⁰ դրսևորվում է ազդեցության, ուժի, գերակայության և եկամտի համար մրցակցությամբ, որն ընթանում է հիմնականում ԱՄՆ-ի և

⁴⁵Այս մասին մանրամասն տե՛ս Afshar H. “The Caspian dispute: is doctrinal analysis too late or can we turn back the hands of time?”, New York Law School Review, vol. 48, 2003-2004, pp. 755-775.

⁴⁶Jonson L., “The new geopolitical situation in the Caspian region”, in Chufrin G. (ed.), The Security of the Caspian Sea Region, Oxford University Press, 2001, p. 11; Kubicek P., “Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin”, Journal of Eurasian Studies, vol. 4, № 2, 2013, pp. 174-177.

⁴⁷Հետխորհրդային երկրների վերաբերմամբ կիրառվող այս անվանման և դրա իմաստաբանական առանձնահատկությունների մասին տե՛ս Гусейнов Г., «Карта нашей Родины и «граница на замке»: превращения идеологемы», в Бредникова О., Воронков В. (ред.), Кочующие границы: Сборник статей по материалам международного семинара, ЦНСИ, Труды, вып. 7, СПб., 1999, с. 70-76.

⁴⁸Iseri E., “The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century”, Geopolitics, № 14, 2009, p. 35.

⁴⁹BP’s Energy Outlook 2030, 2013, p. 11, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/Energy-Outlook/BP_Energy_Outlook_Booklet_2013.pdf (22.09.2015):

⁵⁰Edwards M., “The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder”, Central Asian Survey, № 22 (1), 2003, p. 83.

Ռուսաստանի միջև, սակայն նաև այլ խաղացողների, մասնավորապես՝ Չինաստանի⁵¹ և Թուրքիայի⁵² մասնակցությամբ: Հատկանշական է, որ վերջինս Կասպյան ավազանը դիտարկում է իբրև բանալի՝ դեպի Միջին Ասիա տարածվելու և Ռուսաստանի ազդեցությանը դիմակայելու ճանապարհին⁵³: Սրանով հանդերձ թուրքական կողմին չի հաջողվել տարածաշրջանի երկրների հետ հարաբերություններում հստակ քաղաքականություն մշակել: Էթնիկ, կրոնական, լեզվական և պատմական առնչությունների վրա շեշտադրում կատարելով՝ թուրքական արտաքին քաղաքականությունն անուշադրության է մատնել տեղի պատմական և տնտեսական իրողությունները: Ավելին, Անկարան չի կարողացել բազմակողմանի հարաբերություններ հաստատել հետխորհրդային երկրների հետ, ինչի հետևանքով կորցրել է կասպյան երկրների միջև անհամեմատ արդյունավետ միջնորդ դառնալու հեռանկարը⁵⁴:

Փորձենք առանձին-առանձին անդրադառնալ ենթահամակարգի առավել առանցքային խողովակաշարերին.

Բարու-Թրիլիսի-Ջեյհան նավթամուղ

Տարածաշրջանի էներգետիկ ցանցի այս կարևոր բաղադրիչը շահագործման է հանձնվել 2006թ. մայիսի 28-ին⁵⁵: Այն ներկայում

⁵¹Xuetang G., “The Energy Security in Central Eurasia: The Geopolitical Implications to China’s Energy Strategy”, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, № 4, 2006, pp. 117-137.

⁵²Bayraktar G., “Hazar’daki jeopolitik mücadelenin Türkiye’nin enerji güvenliğine etkileri”, Stratejik Öngörü Dergisi, Sayı 11, 2007, s. 83-93.

⁵³Davutoğlu A., Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, 96. baskı, Küre Yayınları, 2011, s. 181.

⁵⁴Bilgin, M., “The Emerging Caspian Energy Regime...”, p. 5.

⁵⁵Հենց այդ օրն է ադրբեջանական նավթն առաջին անգամ հասել թուրքական Ջեյհան նավահանգիստ՝ “Bakü-Tiflis-Ceyhan hattında, petrol son noktaya ulaştı”,

ունի 11 բաժնետեր և կառավարվում է բրիտանական էներգետիկ հսկա BP-ի (նախկին British Petroleum) կողմից⁵⁶: 1768 կմ երկարություն⁵⁷ ունեցող խողովակաշարը, որի կառուցման վրա 3,9 միլիարդ դոլար է ծախսվել⁵⁸, միջերկրածովյան շուկա է հասցնում Ադրբեջանի Ազերի-Չըրազ-Գյունեշլի առափնյա նավթային դաշտի հանույթը (2009 թ.-ից՝ օրական 1,2 միլիոն բարել⁵⁹), թեև դրա հնարավորությունները բավարար են նաև կասպիական այլ նավթահանքերից, մասնավորապես՝ դազախական Կաշագանից «սև ոսկու» տեղափոխման համար⁶⁰:

Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհանը Թուրքիայի մասնակցությամբ ռազմավարական կարևորություն ունեցող առաջին նախագիծն է, որն ինչ-որ առումով իրատեսական է դարձնում Եվրասիայում արևելքի և արևմուտքի միջև էներգետիկ միջանցք դառնալու Անկարայի հեռանկարը: Բացի դրանից, նավթամուղի խաղաքարտը Թուրքիայի կողմից օգտագործվեց նվազեցնելու

Hürriyet, 28.05.2006, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/4488076.asp?m=1&gid=69> (22.09.2015):

⁵⁶Նավթամուղի բաժնետերերն են BP (Մեծ Բրիտանիա)՝ 30.1 %, Ադրբեջանի ազգային նավթային ընկերություն (SOCAR, Ադրբեջան)՝ 25 %, Chevron (ԱՄՆ)՝ 8.9 %, Statoil (Նորվեգիա)՝ 8.71 %, Թուրքիայի նավթային անանուն միավորում (TPAO, Թուրքիա)՝ 6.53 %, Eni (Իտալիա)՝ 5 %, Total (Ֆրանսիա)՝ 5 %, Itochu (Ճապոնիա)՝ 3.4 %, Inpex (Ճապոնիա)՝ 2.5 %, ConocoPhillips (ԱՄՆ)՝ 2.5 %, ONGC (Հնդկաստան)՝ 2.36 %: Տե՛ս http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html (22.09.2015):

⁵⁷Kötens F., Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II/1, 2013, s. 73.

⁵⁸Souleimanov E., Kraus J., “Turkey: An Important East-West Energy Hub”, *Middle East Policy*, vol. 19, № 2, 2012, p. 158.

⁵⁹Նախագծի մասին տե՛ս BP-ի պաշտոնական կայքում՝ http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html (22.09.2015):

⁶⁰Perovic J., Orttung R., “Russia’s Role for Global Energy Security”, in Wenger A., Orttung R., Perovic J., *Energy and the Transformation of International Relations: Toward a New Producer–Consumer Framework*, Oxford University Press, 2009, p. 119.

ռուսական Նովոռոսիյսկից և վրացական Սուփսայից նավթի տեղափոխումը լցանավերով, որոնց անցումը սևծովյան նեղուցներով Էկոլոգիական աղետի իրական սպառնալիք կարող է դառնալ ավելի քան 14 միլիոն բնակչություն ունեցող Ստամբուլի համար⁶¹: Բացի դրանից, երկիրը նախագծի շահագործման առաջին 16 տարիների ընթացքում ստանալու է 140-200 միլիոն, իսկ դրանից հետո՝ 200-300 միլիոն դոլարը՝ իբրև «տարանցման վճար և շահագործման ծախսեր»⁶²:

Տարածաշրջանային այս խոշոր նավթամուղի կառուցումը մեծապես կարևորվում էր ԱՄՆ-ում, քանի որ այն առաջին խոշոր էներգետիկ նախագիծն էր տարածաշրջանում, որը շրջանցում էր Ռուսաստանը⁶³: Եվրոպայում ևս համոզված էին, որ «*ԲԹԶ նավթամուղը Կենտրոնական Ասիայի էներգետիկ հարստությունները յուրացնելու և նավթի եվրոպական մատակարարման ուղիների դիվերսիֆիկացման համար կենսական հատված է*»⁶⁴: Ռուսական շրջանակներում էլ

⁶¹Նեղուցների կարգավիճակի մասին Մոնտրոյի 1936 թ. կոնվենցիայի համաձայն Թուրքիան խաղաղ պայմաններում պարտավորվում է թույլատրել բոլոր քաղաքացիական նավերի անխցընդոտ անցումը Բոսֆորով և Դարդանեղով (բաժին 1, հոդված 2, կոնվենցիայի տեքստը տե՛ս http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf (10.06.2015): Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհանի շահագործումը նեղուցներով անցնող լցանավերի թիվը նվազեցրել է տարեկան 350-ով (տե՛ս «Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Türkiye Boğazlarinin Rahatlamasını Sağlayacak» Թուրքիայի կառավարության մամուլի և տեղեկատվության գլխավոր վարչության կայք, 09.07.2006, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/bak-tfls-ceyhan-petrol-boru-hatti-trkye-boazlarinin-rahatlamasini-salayacak/19542> (22.09.2015):

⁶²Նախագծի պաշտոնական կայք՝ <http://www.btc.com.tr/eng/project.html> (22.09.2015):

⁶³Peimani H., “The Caspian pipeline dilemma: political games and economic losses”, Praeger Publishers, 2001, p. 2.

⁶⁴Keppler J., “International relations and security of energy supply: Risks to continuity and geopolitical risks”, External study of the Directorate-General for External Policies of the Union, European Parliament, 2007, p. 15.

սպասելիորեն տիրում է այն համոզմունքը, որ նախագծի իրականացումից ամենաշատը տուժել է Ռուսաստանը⁶⁵:

Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղ

Այս խողովակաշարը, որ հայտնի է նաև Հարավկովկասյան գազատար անունով, Թուրքիա է տեղափոխում Բաքվից 55 կիլոմետր հարավ գտնվող Սանգաչալ վերամշակման կայանում կուտակվող և մշակվող գազը⁶⁶: 692կմ երկարություն ունեցող գազամուղն անցնում է Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղին զուգահեռ և կրկին շահագործվում է BP-ի կողմից⁶⁷:

Գազատարը, որն ամբողջությամբ շահագործման է հանձնվել 2007 թ. հուլիսի 3-ին⁶⁸, ապահովում է օրական 21 միլիոն խորանարդ մետր թողունակություն (2015 թ. առաջին քառորդի տվյալներով⁶⁹): 2014 թ. սկսվել են⁷⁰ նախագծի ընդլայնման խոշորամասշտաբ աշխատանքներ, որոնք թույլ կտան լիովին

⁶⁵Старченков Г., «Каспийская нефть в региональной экономике и мировой политике», Центральная Азия и Кавказ, № 1 (43), 2006, с. 11.

⁶⁶Սանգաչալի կայանը ԲԹՁ և ԲԹԷ խողովակաշարերի առաջին մոլիչ հանգույցն է և կապված է Ազերի-Չըրազ-Գյունեշլի նավթի և Շահ Դենիզ գազի դաշտերի հետ: Հատկանշական է, որ, ՎիքիԼիքսի տվյալներով, այն դասվում է արտերկրում ԱՄՆ-ի համար ծայրաստիճան կարևորություն ներկայացնող օբյեկտների թվին (տե՛ս https://wikileaks.org/plusd/cables/09STATE15113_a.html (22.09.2015)):

⁶⁷Նախագծի բաժնետերերն են BP (Մեծ Բրիտանիա)՝ 28.8 %, Թուրքիայի նավթային անանուն միավորում (TPAO, Թուրքիա)՝ 19 %, Petronas (Մալայզիա)՝ 15.5 %, AzSCP (Ադրբեջան)՝ 10 %, Lukoil (Ռուսաստան)՝ 10 %, NICO (Իրան)՝ 10 %, SGC Midstream (Ադրբեջան)՝ 6.7 % Տե՛ս

http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html (22.09.2015):

⁶⁸Տե՛ս ԹՀ ԱԳՆ կայքում տեղադրված այդ երկրի էներգետիկ ռազմավարությունը՝ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (22.09.2015):

⁶⁹Տե՛ս http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html (22.09.2015):

⁷⁰“Güney Kafkas Doğalgaz Boru Hattı'nın temel atıldı”, Hürriyet, 22.09.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27242240.asp> (22.09.2015):

օգտագործել Շահ Դենիզ 2 գազահանքի հնարավորությունները: Սպասվում է, որ 2016 թ. սկզբին խողովակաշարով տեղափոխվող «կապույտ վառելիքի» ծավալը կեռապատկվի⁷¹:

Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրումը հնարավոր Հարավային գազային միջանցքի⁷² առանցքային օղակն է, ուստի դրա ռազմավարական ու աշխարհաքաղաքական կարևորությունը դժվար է թերագնահատել: Մասնավորապես, «08.08.08 պատերազմի»՝ 2008 թ. օգոստոսյան ռուս-վրացական բախման օրերին գազատարը առժամանակ դադարեց գործել (օգոստոսի 12-14⁷³), ինչը փաստում է, որ Կովկասով անցնող էներգետիկ ենթակառուցվածքների նկատմամբ Ռուսաստանի 58-րդ բանակի, Կասպյան նավատորմի և մասնակիորեն նաև Հայաստանում տեղակայված 102-րդ ռազմակայանի ազդեցությունը զգալի է⁷⁴: Այս պնդումն ապացուցելու են գալիս 2015 թ. հուլիսի 10-ին ռուս սահմանապահների կողմից Վրաստանի ու Հարավային Օսիայի վարչական սահմանին կատարված վերջին փոփոխությունները, որոնց արդյունքում ռուսական հսկողության տակ էր անցել Բաքու-Մուփսա նավթամուղի մի հատվածը⁷⁵:

⁷¹Տե՛ս http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html (22.09.2015):

⁷²Սպասվում է, որ 2018 թ. սկզբին Հարավային գազային միջանցքը Հարավկովկասյան, Տրանսանատոլիական և Տրանսադրիատիկ խողովակաշարերով բնական գազ է հասցնելու եվրոպական շուկա: Տե՛ս Roberts J., “The Southern Corridor: Baku-Tbilisi-Ceyhan’s Gas Legacy”, in *Turkish Policy Quarterly*, vol. 11, № 2, 2012, pp. 77-86:

⁷³“BP reopens Georgia gas pipeline”, *BBC News*, 14.08.2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7561466.stm> (22.09.2015):

⁷⁴Sokov N., “The South Caucasus Corridor after the Russian-Georgian War”, *PONARS Eurasia Policy Memo* № 49, 2008, p. 3.

⁷⁵Վրաստանի ՆԳՆ հայտարարությունը տե՛ս <http://police.ge/en/shss-s-sainforatsio-analitiki-departamenti-direktori-saokupatsio-khazis-mimdebare-soflebshi-arsebul-vitarebas-adgilze-gaetsno/8474> (22.09.2015):

Բաքվից Թուրքիա ձգվող խողովակաշարերն ունեն ևս մեկ խոցելի կողմ: Թուրք-քրդական հարաբերությունների սրացումների արդյունքում դրանք հաճախ ենթարկվում են հարձակումների: Ռուս-վրացական հիշյալ պատերազմի մեկնարկից օրեր առաջ քուրդ ծայրահեղականների հարձակմանը ենթարկվեց Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհանը⁷⁶: Իսկ 2015թ. օգոստոսի 4-ին Քրդստանի աշխատավորական կուսակցության զինյալների թիրախում հայտնվեց արդեն Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրումը⁷⁷:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ, եթե անգամ մի կողմ դնենք ծրագրի կյանքի կոչման հետ կապված դժվարությունները, Հարավային Էներգետիկ միջանցքը դժվար թե կարողանա դառնալ այն «կայուն և հուսալի»⁷⁸ ճանապարհը, որի մասին պարբերաբար խոսում են Եվրոպայում:

Տրանսկասպյան գազամուղ

Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղով փոխադրվող վառելիքի ծավալների ավելացման առավել շատ քննարկվող տարբերակներից է Կասպից ծովի հատակով ստորջրյա այս գազատարի անցկացումը, որը Բաքվի Էներգետիկ հանգույցը կկապի թուրքմենական Թուրքմենբաշի⁷⁹ և, հնարավոր է,

⁷⁶“BTC hattında patlama”, Habertürk, 06.08.2008,

<http://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/89774-btc-hattinda-patlama> (22.09.2015):

⁷⁷“Bakü-Tiflis-Kars-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'nda patlama meydana geldi”, Habertürk, 04.08.2015, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1111041-baku-tiflis-kars-erzurum-dogalgaz-boru-hattinda-patlama-meydana-geldi> (22.09.2015):

⁷⁸Տե՛ս <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies> (22.09.2015):

⁷⁹Dellecker A., Gomart Th., “Russian Energy Security and Foreign Policy”, Routledge, 2011, p. 76.

ղազախական Թենզիզի հետ⁸⁰: Ենթադրվում է, որ 5 միլիարդ դոլար արժողությամբ այս խողովակաշարը կարող է տարեկան 30 միլիարդ խորանարդ մետրով ավելացնել դեպի Թուրքիա մատակարարվող բնական գազի ծավալը⁸¹:

Չնայած Թուրքիան⁸² և, առաջին հերթին, Եվրամիությունը ցանկանում էին ծրագրի իրականացմանը հասնել *«որքան հնարավոր է շուտ»*⁸³, սակայն Տրանսկասպյան գազամուղի օրինակում առավել հստակ է տարրոշվում էներգետիկ գործընթացների վրա տարածաշրջանային ու գլոբալ զարգացումների ունեցած ազդեցությունը:

Գազատարի կառուցման հիմնական խոչընդոտներից է վերոհիշյալ Կասպից ծովի ջրերի միջազգային կարգավիճակի հարցը: Ընդ որում, Կասպիցի ստորջրյա հանքավայրերի (գլխավորապես՝ Մերդար (ադրբեջանական անվանմամբ՝ Քյափազ) դաշտի) նկատմամբ հավակնությունների շուրջ լուրջ տարաձայնություններ ունեն անգամ նախագծի հիմնական երկու մասնակիցները՝ Թուրքմենստանն ու Ադրբեջանը⁸⁴:

⁸⁰Yenikayeff Sh., “Kazakhstan’s Gas: Export Markets and Export Routes”, Oxford Institute for Energy Studies, 2008, pp. 68-70.

⁸¹Sikorski T., “Prospects of the Trans-Caspian Gas Pipeline”, PISM Bulletin № 49 (266), p. 498.

⁸²Պատահական չէ, որ գազամուղի թեման մշտապես ուշադրության կենտրոնում է եղել Թուրքիայի ու Թուրքմենստանի ղեկավարների հանդիպումների ժամանակ: Տե՛ս "Türkiye Olarak Türkmenistanlı Kardeşlerimizin Yanındayız", ԹՀ նախագահի պաշտոնական կայք, 03.03.2015, <http://tccb.gov.tr/haberler/410/29615/turkiye-olarak-turkmenistanli-kardeslerimizin-yanindayiz.html> (22.09.2015):

⁸³Տե՛ս էներգետիկայի հարցերով նախորդ եվրահանձնակատար Գյունթեր Էթինգերի հայտարարությունը՝ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1023_en.htm?locale=en (22.09.2015):

⁸⁴Թուրքմենստանն անգամ մտադրություն է հայտնել հարցի լուծումը հանձնել միջազգային արբիտրաժային դատարանին: Տե՛ս Valiyev A., “Azerbaijan and Turkmenistan’s Dispute over the Caspian Sea”, PONARS Eurasia Policy Memo № 87, 2009:

Բացի դրանից, ավագանի հատակով խողովակաշարի անցկացմանը բազմիցս դեմ են արտահայտվել տարածաշրջանի երկու խոշոր խաղացողները՝ Ռուսաստանն ու Իրանը⁸⁵: Մոսկվան, հանդես գալով շինարարության հետևանքով Կասպից ծովի բնապահպանական վիճակի վատթարացման շուրջ մտահոգություններով⁸⁶, միաժամանակ գործուն քայլեր է ձեռնարկում գազամուղի կառուցմանն անուղղակիորեն խոչընդոտելու համար: Այդ համատեքստում պիտի դիտարկել «Արևելք-արևմուտք» գազատարի կառուցումը, որը հնարավորություն կտա Թուրքմենստանին բնական գազն արտահանել Ռուսաստանի տարածքով: Սպասվում է, որ ճիշտ նույնքան թողունակությունն ապահովող այս խողովակաշարը շահագործման կհանձնվի արդեն այս տարի⁸⁷:

Հաշվի առնելով Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ձեռք բերված պայմանավորվածությունը, որով հանվել են Իսլամական Հանրապետության էներգետիկ արդյունաբերության վրա սահմանված պատժամիջոցները⁸⁸, մասնագետների մեծ մասը համարում է, որ Տրանսկասպյան գազամուղի շուրջ զարգացումների պետք չէ սպասել առնվազն մինչև 2016 թ.

⁸⁵Аваков Р., Лисов А. (ред.), Россия и Закавказье в современном мире, Москва, 2002, с. 163.

⁸⁶Տե՛ս Ռուսաստանի ԱԳՆ հայտարարությունը՝ http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1406602 (22.09.2015):

⁸⁷Տե՛ս <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=8463> (22.09.2015):

⁸⁸Տե՛ս «Գործողությունների համատեղ համապարփակ ծրագրի հողվածներ 19» (viii, ix, x) և 20 (x, ix)՝ http://eeas.europa.eu/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf (22.09.2015):

Աստանայում կայանալիք առափնյա պետությունների դեկլարաների գազաթնաժողովը⁸⁹:

Հնդհանուր առմամբ, Տրանսկասպյան գազամուղի ապագայի հեռանկարը գնահատվում է իբրև «տեխնիկապես հնարավոր, սակայն քաղաքականապես դժվար իրականալի»⁹⁰:

Տրանսանատոլիական գազամուղ

Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրումից հետո Հարավային գազային միջանցքի հաջորդ տարանցիկ օղակը Տրանսանատոլիական գազամուղն⁹¹ է (ԹԱՆԱՓ)⁹²: Նախագիծը, որ մեկնարկել էր պաշտոնական Անկարայի ու Բաքվի միջև 2011թ. դեկտեմբերի 26-ին ստորագրված հուշագրով⁹³, փոխարինելու է գալիս «Նաբուկկո» գազատարի սկզբնական տարբերակին⁹⁴: Նախատեսվում է, որ 1850կմ երկարությամբ խողովակաշարը Թուրքիա հասած

⁸⁹Shiriyev Z., “Turkmenistan, Turkey and Azerbaijan: A Trilateral Energy Strategy?”, Eurasia Daily Monitor vol. 12, № 45, 2015.

⁹⁰“The Trans-Caspian Pipeline: Technically Possible, Politically Difficult”, Radio Free Europe / Radio Liberty, 24.05.2015, <http://www.rferl.org/content/turkmenistan-natural-gas-europe-pipeline-tcp/27033746.html> (22.09.2015):

⁹¹Այս և հաջորդ ենթաբաժիններում քննարկվող խողովակաշարերն աշխարհագրական անմիջական առնչություն չունեն Կասպից ծովի հետ, սակայն, սնվելով ներկասպյան ենթահամակարգի էներգետիկ աղբյուրներից, ավանդաբար դիտարկվում են հենց այդ համատեքստում: Տե՛ս Belet N., “Avrupa Birliği ve Enerji Arzı Güvenliği Açısından Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı” Proceedings of International Academic Conference on Economics, Management and Marketing in Prague, 2014, pp. 999-1008 և Kuszniir J., “TAP, Nabucco West, and South Stream: The Pipeline Dilemma in the Caspian Sea Basin and Its Consequences for the Development of the Southern Gas Corridor”, Caucasus Analytical Digest, № 47, 2013:

⁹²Yeni F., “Thinking Beyond TAP: Turkey’s Role in the Southern Energy Corridor”, Istituto Affari Internazionali, Working Papers 13 | 32, 2013.

⁹³“Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı için imzalar atıldı”, Zaman, 26.12.2011, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-icin-imzalar-atildi_1219888.html (22.09.2015):

⁹⁴Winrow G., նշվ. աշխ., էջ 151:

ադրբեջանական գազը տեղափոխելու է մինչև թուրք-հունական սահման⁹⁵: Ընդ որում, գազամուղի բաժնետերերը⁹⁶ երկար ժամանակ տատանվում էին, թե թուրք-եվրոպական սահմանից ինչպես է գազը հասցվելու Եվրամիության շուկա⁹⁷: Ի վերջո, ընտրությունը կանգ առավ Տրանսադրիատիկ գազամուղի վրա⁹⁸, թեև դեպի հյուսիս ճյուղավորման հնարավորությունը դեռևս շարունակվում է դիտարկվել⁹⁹:

ԹԱՆԱՓ-ի շինարարությունը, որի մեկնարկն ազդարարվել է 2015թ. մարտի 17-ին՝ Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի նախագահների մասնակցությամբ Կարսում կազմակերպված հանդիսավոր արարողությամբ, նախատեսվում է ավարտին հասցնել 2018թ.¹⁰⁰: Հատկանշական է, որ Անկարան ու Բաքուն համառորեն ցանկանում են այս «համաթյուրքական» նախագծի մեջ ներգրավել նաև Թուրքմենստանին՝ դրանով իսկ լրացուցիչ

⁹⁵Տե՛ս նախագծի պաշտոնական կայքը՝ <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (22.09.2015):

⁹⁶ԹԱՆԱՓ-ի բաժնետերերն են Ադրբեջանի ազգային նավթային ընկերությունը (SOCAR, Ադրբեջան)՝ 58 %, խողովակաշարերով նավթի տեղափոխման անանուն ընկերությունը (BOTAS, Թուրքիա)՝ 30 % և BP-ն (Մեծ Բրիտանիա)՝ 12 %: Տե՛ս Rzayeva G., *The Outlook for Azerbaijani Gas Supplies to Europe: Challenges and Perspectives*, The Oxford Institute for Energy Studies, 2015, p. 25:

⁹⁷Քննարկվող հնարավոր նախագծերն էին Տրանսադրիատիկ, «Նարուկո-արևմուտք», «Հարավ-արևմտյան Եվրոպա» ու Թուրքիա-Հունաստան-Իտալիա խողովակաշարերը: Տե՛ս Coe Ch., “Botas, SOCAR plan gas pipeline across Turkey”, *The Former Soviet Union Oil & Gas Monitor*, № 657, 2011, p. 3:

⁹⁸“TANAP, Trans-Adriyatik Boru Hattı'na Bağlanacak”, *Haberler*, 08.07.2013, <http://www.haberler.com/tanap-trans-adriyatik-boru-hatti-na-baglanacak-haberi/> (22.09.2015):

⁹⁹“TANAP Projesi Ortaklar Anlaşması imzalandı”, *Akşam*, 13.05.2015, <http://www.aksam.com.tr/finans/tanap-projesi-ortaklar-anlasmasi-imzalandi/haber-389327> (22.09.2015):

¹⁰⁰“Tarihi projenin Türkiye ayağında ilk adım atıldı”, *Milliyet*, 17.03.2015, <http://www.milliyet.com.tr/tarihi-projenin-turkiye-ayaginda/siyaset/detay/2029809/default.htm> (22.09.2015):

լիցք հաղորդելով Տրանսկասպյան գազամուղի լճացող գաղափարին¹⁰¹:

Միաժամանակ, անվիճելի է, որ կասպիական էներգառեսուրսները Եվրոպա հասցնող նախագծերի միջև միշտ էլ առկա է եղել սուր մրցակցություն, որը պայմանավորված է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական գործոններով¹⁰²: Առաջին հերթին, Տրանսսանատոլիական գազատարի շինարարությունը չի բխում պաշտոնական Մոսկվայի շահերից, որը միշտ էլ ձգտել է, որ «Շահ Դենիզ 2» հանքավայրի գազն արտահանվի Ռուսաստանի տարածքով¹⁰³: Եվ երկրորդ, ԹԱՆԱՓ-ը ուղղակիորեն մրցակցում է Մոսկվայի կողմից առաջ մղվող «Թուրքական հոսք» (մինչև 2014 թ. դեկտեմբերը՝ «Հարավային հոսք») նախագծի հետ: Ընդ որում, այս երկուսի նկատմամբ Անկարայի վերաբերմունքն ամեննին էլ նույնարժեք չէ¹⁰⁴: Թուրքական ղեկավար շրջանակները հիանալի գիտակցում են, որ Տրանսսանատոլիական խողովակաշարը հնարավորություն է տալիս Թուրքիային հանդես գալ ոչ թե լոկ որպես տարանցիկ երկիր, այլ որպես «վերաարտահանող», ինչը զգալիորեն մեծացնում է երկրի տարածաշրջանային նշանակությունը¹⁰⁵:

¹⁰¹St' u "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı Aşkatat'ta gerçekleştirildi", ԹՉ ԱԳՆ պաշտոնական կայք, 29.01.2015, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_azerbaycan_turkmenistan-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi-askabat_ta-gerceklestirildi.tr.mfa (22.09.2015):

¹⁰²Sevim T., "Importance of TANAP in Competition Between Russia and Central Asia", in *International Journal of Energy Economics and Policy*, vol. 3, № 4, 2013, p. 356.

¹⁰³Lough J., "Russia's Energy Diplomacy", Chatham House, Briefing Paper, May 2011, p. 8.

¹⁰⁴Koch F., "Turkish Stream and its implications for the EU", *European Policy Brief*, № 34, 2015, p. 5.

¹⁰⁵Dorsman A., Gök T., Karan M. (eds.), *Perspectives on Energy Risk*, Springer Science & Business Media, 2014, p. 136.

Ռուսաստանի հետ առկա խնդիրների ու չթուլացող լարվածության ֆոնի վրա ԵՄ-ն, իր հերթին, ԹԱՆԱՓ-ը համարում է էներգետիկ անվտանգության տեսակետից *«կենսական կարևորություն»* ունեցող նախագիծ՝ պնդելով, որ *«Թուրքիայի՝ տարածաշրջանային գազային կենտրոնի վերածվելը երկու կողմերի համար էլ շահավետ է»*¹⁰⁶:

Ընդհանուր առմամբ, Տրանսանատլիական գազամուղի հիմնական խնդիրները կապված են այն փաստի հետ, որ բնական գազը Եվրոպա հասցնող ենթակառուցվածքները վերջնական տեսքի բերելու համար զգալի ժամանակ է պահանջվելու: Իսկ այս տասնամյակի ավարտին, արդեն, տարածաշրջանում գազի արտահանման պատկերը զգալիորեն փոխվելու է՝ կապված Իրանում արդյունահանվող «կապույտ վառելիքի» ծավալների շարունակական աճի հետ¹⁰⁷:

Տրանսադրիատիկ գազամուղ

Ինչպես արդեն նշվել է վերևում՝ 3893 կիլոմետր երկարությամբ «Նաբուկկո» հավակնոտ նախագծի ձախողումից հետո¹⁰⁸, ասպարեզում հայտնվեցին մի շարք նախագծեր, որոնք հավակնում էին կասպիական գազը Եվրոպա հասցնելու դերին: Տրանսանատլիական խողովակաշարից հետո Հարավային գազային միջանցքի վերջին օղակն այս պահին Տրանսադրիատիկ

¹⁰⁶Տե՛ս ԵՄ-Թուրքիա բարձր մակարդակի էներգետիկ երկխոսության և ռազմավարական էներգետիկ համագործակցության մասին հայտարարությունը՝ https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/arias-canete/announcements/eu-turkey-high-level-energy-dialogue-and-strategic-energy-cooperation_en (22.09.2015):

¹⁰⁷“Fitch: Major Iranian Gas Exports Will Take At least Five Years”, Reuters, 10.07.2015, <http://www.reuters.com/article/2015/07/10/idUSFit92836320150710> (22.09.2015):

¹⁰⁸Sartori N., “Energy and Politics: Behind the Scenes of the Nabucco-TAP Competition”, Istituto Affari Internazionali Working Papers 13 27, 2013.

գազամուղն է¹⁰⁹: «Նաբուկկո-արևմուտքի» հետ մրցակցության մեջ «Շահ Դենիզ 2» կոնստրեկցիոնալ կողմից 2013թ. հունիսի 28-ին հենց վերջինիս է տրվել նախընտրությունը՝ հաշվի առնելով 8 գործոն՝ առևտրայինից մինչև քաղաքական նպատակահարմարության¹¹⁰:

Էներգետիկ այս նախագիծը դառնալու է Տրանսանատլիական գազամուղի շարունակությունը՝ կապելով Հունաստանը, Ալբանիան և Իտալիան¹¹¹: 870 կիլոմետր երկարությամբ խողովակաշարի շինարարական առաջին աշխատանքները մեկնարկել են 2015 թ. հուլիսին և սպասվում է, որ գազատարը շահագործման է հանձնվելու 2020թ.¹¹²:

Տրանսադրիատիկ գազամուղը կասպիական գազը Եվրոպա հասցնելու շղթայի թերևս ամենանվազ խնդրահարույց հատվածն է, թեև, լինելով վերևում հիշատակված խողովակաշարերի շարունակությունը, ուղղակիորեն ենթարկվելու է թվարկված ռիսկերի ազդեցությանը:

Սևծովյան (ռուսական) ենթահամակարգ

Սև ծովն ու հարակից շրջանները¹¹³ վաղուց ի վեր դիտարկվում են իբրև տարածաշրջանայնացման յուրօրինակ

¹⁰⁹Տե՛ս նախագծի պաշտոնական կայքը՝ <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/the-big-picture/southern-gas-corridor> (22.09.2015):

¹¹⁰Baghirov E., Osmanov F., Three Dimensions in the Choice of TAP or Nabucco West Pipelines, Caspian Center for Energy and Environment, http://ccee.ada.edu.az/files/articles/534/CCEE_Three_Dimensions_in_the_choise_of_TA_P_or_Nabucco_West_final.pdf (22.09.2015):

¹¹¹Belet N., The Basic Parameters of European Security of Energy Supply: The Trans Adriatic Pipeline Project-TAP-, European Journal of Research on Education, 2014, № 2, p. 92.

¹¹²Տե՛ս նախագծի պաշտոնական կայքը՝ <http://www.tap-ag.com/the-pipeline/project-timeline> (22.09.2015):

¹¹³Այսպես կոչված «Մեծ սևծովյան տարածաշրջանը» տարածվում է Բակլաններից մինչև Կովկաս և Ուկրաինայից ու Ռուսաստանից մինչև Անատոլիա՝ ընդգրկելով

կիզակետ: Ընդ որում, այս շրջանում տեղի ունեցող զարգացումները հաճախ դիտարկվում են *«փոփոխական աշխարհաքաղաքականության»*¹¹⁴ համատեքստում: Եվ դա ամեննին էլ պատահական չէ: Ենթահամակարգը անմիջական ռազմավարական կարևորություն է ներկայացնում ինչպես Ռուսաստանի¹¹⁵ և Արևմուտքի¹¹⁶, այնպես էլ Թուրքիայի¹¹⁷ համար: Ընդհանուր առմամբ, Սևծովյան տարածաշրջանը մի իրավիճակում է, երբ *«Թուրքիան հավակնում է տարածաշրջանային տերության կարգավիճակի, Ռուսաստանն այն համարում է ռուսական ազդեցության գոտի, իսկ ԵՄ-ն ձևակերպում է իր սահմանների շուրջ անվտանգության օղակ ստեղծելու սեփական քաղաքականությունը»*¹¹⁸: ԱՄՆ-ն, իր հերթին, նույնպես ձգտում է *«պահպանել իր ներկայությունը»* տարածաշրջանում¹¹⁹: Սրան պիտի հավելել այն, որ սևծովյան

նաև ծովի ափերը անմիջականորեն չեզերող մի շարք երկրներ: St' u King Ch., “The Wider Black Sea Region in the Twenty-First Century”, in Hamilton D., Mangott G. (eds), “The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic, and Energy Perspectives”, Washington, D.C., Center for Transatlantic Relations, 2008, p. 2.

¹¹⁴Flikke G., Wigen E., Blakkisrud H., Kolstø P., The Shifting Geopolitics of the Black Sea Region, Report for Norwegian Institute of International Affairs, 2011.

¹¹⁵Terterov M., Van Pool J., Nagorny S., “Russian Geopolitical Power in the Black and Caspian Seas Region: Implications for Turkey and the World”, Insight Turkey, vol. 12, № 3, 2010, pp. 192-197.

¹¹⁶Ulger F., “Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region”, Yale Journal of International Affairs, vol. 2, № 2, 2007, pp. 57-68.

¹¹⁷Davutoğlu A., նշվ. աշխ., էջ 161:

¹¹⁸Gavras P., “Partners Far Apart: Economic Development in the Eastern Partnership’s States of the Black Sea Region”, in Balcer A., “The Eastern Partnership in the Black Sea Region: towards a New Synergy”, DemosEUROPA - Centre for European Strategy, Warsaw, 2011, p. 21.

¹¹⁹Sanders D., “Maritime Power in the Black Sea”, Ashgate Publishing, 2014, p. 7.

տարածաշրջանում շարունակվում է ՆԱՏՕ-ի և Ռուսաստանի նավատորմերի անուղղակի մրցակցությունը¹²⁰:

Այս ենթահամակարգի զարգացման ներկայիս ուղեգծում առանցքային է ուկրաինական հակամարտությունն ու Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին: Դրա արդյունքում պաշտոնական Մոսկվան հնարավորություն է ստացել ազատվել ռուսական սևծովյան նավատորմի կարևորագույն հենակետի՝ Սևաստոպոլի ռազմածովային կայանի ապագայի շուրջ հնարավոր մտահոգություններից¹²¹: Նման պայմաններում, երբ հակամարտությունն ու փոխադարձ պատժամիջոցները բոլորի ուշադրության կենտրոնում են, տարածաշրջանային էներգետիկ համալիրը ևս շարունակում է մնալ աշխարհաքաղաքականության խորապատկերում¹²²:

Սևծովյան էներգետիկ ավազանի զարգացման տրամաբանությունը կարելի է ամփոփել հետևյալ դրույթներում.

¹²⁰Larrabee S., “NATO and Black Sea Security”, in Hamilton D., Mangott G. (eds), “The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic, and Energy Perspectives”, Washington, D.C., Center for Transatlantic Relations, 2008, pp. 277-292.

¹²¹Ռազմակայանի կարգավիճակի խնդիրը ԽՍՀՄ փլուզումից ի վեր միշտ էլ գտնվել է ռուս-ուկրաինական հարաբերությունների ծիրում (այս մասին մանրամասն տե՛ս Дубинин Ю., «Как была заложена правовая основа российско - украинских отношений», *Международная жизнь*, № 7, 2008, с. 57-76): 2010 թ. ապրիլին Խարկովում երկու երկրների նախագահների ստորագրած պայմանագրով Ղրիմում Ռուսաստանի զինվորական ներկայության ժամկետը երկարաձգվել էր ևս 25 տարով՝ «Срок пребывания Черноморского флота РФ в Крыму продлен на 25 лет», РИА Новости, 21.04.2010, <http://ria.ru/politics/20100421/225097864.html> (22.09.2015):

¹²²Vladova G., “A Region at a Crossroad: New Realities and Policies for the Black Sea Region”, in Tarrósy I., Milford S. (eds.) “Old Neighbours - New Policies in the Countries along the Danube and the Black Sea Region”, Publikon Books, 2014, pp. 83-84.

- Էներգիան դարձել է ավելի շուտ վիճահարույց, քան միավորող գործոն. անկախ իրենց կամքից՝ տարածաշրջանի բոլոր երկրները ներքաշված են էներգետիկ քաղաքականության մեջ¹²³,
- 2001 թ. հետո, երբ միաբնեռ համակարգը կայուն կերպով տեղը զիջում է բազմաբնեռ աշխարհակարգին, անժխտելի է, որ սնծովյան տարածաշրջանը վերածվում է աշխարհաքաղաքական և էներգետիկ կենտրոնի¹²⁴,
- համակարգը նկատելիորեն տարանջատված է, քանի որ տարածաշրջանային երկրները մշակել են իրենց ուրույն էներգետիկ, տնտեսական և արտաքին քաղաքականությունները, որոնք հաճախ զարգանում են լիովին տարբեր, հաճախ՝ իրար հակադիր ուղղություններով¹²⁵,
- տարածաշրջանով տարանցվող կասսայան և ռուսական նավթագազային խողովակաշարերը ռազմավարական մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում գլոբալ խաղացողների համար՝ նշանակալիորեն փոխելով տարածաշրջանային երկրների փոխհարաբերությունները¹²⁶,
- և վերջապես, համակարգն ինքնին զարգանում է հարևան ենթահամալիրների հետ նույն տրամաբանության մեջ՝ բազմաթիվ

¹²³Karbusz S., “Losing the Energy Battle: How and Why the US and EU Need to Engage the Black Sea Region”, Journal of Energy Security, 26.07.2010, http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=255:losing-the-battle-why-and-how-the-united-states-and-europe-need-to-engage-the-black-sea-region&catid=108:energysecuritycontent&Itemid=365 (22.09.2015):

¹²⁴Dimitrios T., “The 'security paradoxes' of the Black Sea region”, Southeast European and Black Sea Studies, vol 9, № 3, 2009, p. 226.

¹²⁵Umbach F., “The Black Sea Region and the Great Energy Game in Eurasia” in Balcer A. (ed.), “The Eastern Partnership in the Black Sea Region: towards a New Synergy”, DemosEUROPA - Centre for European Strategy, Warsaw 2011, p. 21.

¹²⁶Lesser I., “Global Trends, Regional Consequences: Wider Strategic Influences on the Black Sea”, Xenophon Paper, № 4, November 2007, International Centre for Black Sea Studies publications, p. 13.

թելերով կապված լինելով միջերկրածովյան և կասպյան համակարգերի հետ¹²⁷:

Թուրքիայի դերը սևծովյան տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքականության մեջ սերտորեն շաղկապված է էներգետիկ քաղաքականությունում երկրի ունեցած դիրքորոշումների հետ: Այս համատեքստում, պաշտոնական Անկարայի էներգետիկ քաղաքականությունը ևս կրում է ինքնագիտակցման այն դրոշմը, թե համաշխարհային գործընթացներում Թուրքիան առանցքային դեր ունի¹²⁸: Վերջինիս մասնակցությունը տարածաշրջանային էներգետիկ նախագծերում տրամաբանական է և սպասելի, ուստիվ դրանցում Թուրքիայի դերի շուրջ քննարկումները չեն դադարում: Շատերն են փորձում գտնել այնպիսի հարցերի պատասխաններ, ինչպիսիք են «*n'ül wqղեցությանն է ենթարկվելու այս նոր էներգետիկ խաղը*» կամ «*n'ül է վերահսկելու այս տարածաշրջանային էներգետիկ խաղը*»¹²⁹: Դավութօղլուի խոսքերով՝ Անկարայում հավատում են, որ «*Թուրքիան պետք է ոչ թե կամուրջ, այլ կենտրոն դառնա*»¹³⁰:

Սևծովյան էներգետիկ համակարգի տեսակետից, անշուշտ, առանցքային են տարածաշրջանային երկու հիմնական խաղացողների՝ Ռուսաստանի և Թուրքիայի

¹²⁷Vlad L., Hurduzeu Gh., Josan A., “Geopolitical reconfigurations in the Black Sea Area at the beginning of the 21st century”, Romanian Review on Political Geography XI, № 1, 2009, p. 75.

¹²⁸«Թուրքիան հույժ կարևորություն է ներկայացնում, երբ խոսքը վերաբերում է գլոբալ առանցքային էներգետիկ խնդիրներին: Թուրքիան նաև էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության կենտրոնում է»: SŞ ü Yıldız T., “Turkey’s Energy Policy, Regional Role and Future Energy Vision”, Insight Turkey vol. 12. № 3, 2010, p. 16:

¹²⁹Çelikpala M., “Turkey and the New Energy Politics of the Black Sea Region”, CIES Neighborhood Policy Papers 05, 2013, p. 5.

¹³⁰ Davutoğlu A., “Türkiye merkez ülke olmalı”, Radikal, 26.02.2004, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (22.09.2015):

փոխհարաբերությունները: Հենց դրանք անմիջականորեն տուժեցին նախորդ տարվա վերջին Անկարայի ու Մոսկվայի միջև քաղաքական հարաբերությունների սրումից¹³¹: Եվ դա պատահական չէ. տարածաշրջանի խոշոր էներգետիկ նախագծերից մի քանիսն անմիջականորեն կապում են հենց այս երկրները: Թեև սևծովյան ավազանում էներգակիրների տեղափոխությունը կատարվում է բազմաթիվ ուղիներով՝ ԽՍՀՄ կողմից դեռ 1987թ. հունիսին շահագործման հանձնված Տրանսբալկանյան գազամուղից¹³² մինչև լցանավերի կիրառում, հարկ է առավել մանրամասն կանգ առնել աշխարհաքաղաքական առավել մեծ կարևորություն ունեցող հետևյալ երկու նախագծերի վրա:

«Կապույտ հոսք» գազամուղ

Շատերն են համակարծիք, որ խողովակաշարերի ուղիների ընտրությունն առաջին հերթին հենվում է քաղաքական, և ապա նոր տնտեսական բաղադրիչի վրա¹³³: Դրա առավել բնութագրական օրինակներից է 1213կմ երկարությամբ «Կապույտ հոսք» գազամուղը, որը Ստավրոպոլի երկրամասի Իգորբիլնի

¹³¹Այս մասին մանրամասն տե՛ս Skalamera M., The Russian Reality Check on Turkey's Gas Hub Hopes, Policy Brief, Belfer Center for Science and International Affairs, January 2016.

¹³²Ռուս-թուրքական գազային համագործակցության պատմության մասին տե՛ս Գազպրոմի պաշտոնական կայքում՝ <http://www.gazpromexport.ru/partners/turkey/> (22.09.2015):

¹³³Legvold R., “Great Power Stakes” in Central Asia”, in Legvold R., (ed.), “Thinking Strategically: The Major Powers, Kazakhstan, and the Central Asian Nexus”, The MIT Press, 2003, p. 15.

քաղաքը Սև ծովի հատակով կապում է Թուրքիայի մայրաքաղաքի հետ¹³⁴:

Անկասկած, բնական գազի փոխադրման անդրծովյան տարբերակն¹³⁵ ընտրելիս Թուրքիայում առաջին հերթին հաշվի են առել Կովկասում ծավալվող քաղաքական իրադարձությունները, մասնավորապես՝ չեչենական, արցախյան ու վրաց-արխազական հակամարտությունները, որոնք կարող էին վտանգի տակ դնել էներգակիրների արտահանման անվտանգությունը¹³⁶:

16 միլիարդ խորանարդ մետր տարեկան թողունակությամբ ստորջրյա գազատարի կառուցման նախնական պայմանագիրը թուրքական և ռուսական կողմերի միջև կնքվել էր դեռևս 1997թ. դեկտեմբերին¹³⁷, սակայն այն պաշտոնապես բացվել է միայն 2005 թ. վերջին¹³⁸: «Կապույտ հոսքի» կառավարումն իրականացվում է ռուսական «Գազպրոմի», թուրքական «ԲՈԹԱՇ»-ի ու իտալական «ԷՆԻ»-ի կողմից¹³⁹:

¹³⁴Նախագծի մասին տե՛ս Գազպրոմի պաշտոնական կայքում՝ <http://www.gazprom.ru/about/production/projects/pipelines/blue-stream/> (22.09.2015):

¹³⁵Իրա ցամաքային այլընտրանքի հնարավոր ուղին էր Իզմիրի-Ի-Բաթումի-Էրզրում: Տե՛ս Расизаде А., «Миф об углеводородном изобилии каспия и геополитическая стратегия "трубы"», Центральная Азия и Кавказ, № 4 (16), 2001, http://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-04/02.rasru.shtml (22.09.2015):

¹³⁶Bacik G., Bulent A., “The Impediments to Establish an Energy-Regime in Caucasia” in Hetland J., Gochitashvili T. (eds.), “Security of Natural Gas Supply through Transit Countries”, Kluwer Academic Publishers, 2004, p. 346.

¹³⁷Калугин П. Е., «Становление и развитие российско-турецких экономических отношений в энергетической сфере», Россия и Восток: взгляд из Сибири: материалы Всерос. науч. конф., посвящ. 30-летию Центра Азиат.-Тихоокеан. исслед. ИГУ, Иркутск, 2010, с. 80.

¹³⁸“Mavi Akım resmen hayata geçirildi”, Milliyet, 17.11.2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/17/son/sontur33.html> (22.09.2015):

¹³⁹Özdemir V., “The Blue Stream natural gas pipeline: implications on energy security and foreign policy”, Journal of Central Asian and Caucasian Studies, vol. 2, № 3, 2007, pp. 138-139.

Ավելի ուշ շրջանում կողմերը քննարկում էին նաև գործող խողովակաշարին զուգահեռ «Կապույտ հոսք 2»-ի կառուցման հնարավորությունը, որը ենթադրաբար կապելու էր Սամսունը Ջեյհանի հետ: Ընդ որում, դիտարկվում էր, բնական գազն ինչպես արևմուտք (Բուլղարիայի, Մերքիայի, Խորվաթիայի, Հունգարիայի ուղղությամբ), այնպես էլ դեպի հարավ (Սիրիայի, Լիբանանի, Իսրայելի, Կիպրոսի ուղղությամբ) արտահանելու հնարավորությունը¹⁴⁰: Հատկանշական է, որ պաշտոնական Մոսկվան այս հարցում Անկարայի հետ համաձայնության գալ չկարողանալուց հետո միայն ձեռնամուխ եղավ Սև ծովի հատակով նոր խողովակաշարի՝ «Հարավային հոսքի» գաղափարի մշակմանը¹⁴¹:

Ընդհանուր առմամբ, «Կապույտ հոսքը» շարունակում է մնալ արտաքին քաղաքականության մեջ էներգետիկ գործոնի¹⁴² կարևորության ևս մեկ ապացույց՝ շարունակելով հիշեցնել, որ Թուրքիան իր կողմից սպառվող բնական գազի ավելի քան 57%-ը շարունակում է ստանալ Ռուսաստանից¹⁴³: Այս մասնակի կախվածությունը հստակորեն դրսևորվեց 2015թ. վերջին, երբ Մոսկվայի հետ Անկարայի հարաբերությունները կտրուկ վատթարացում գրանցեցին: Թեև Ռուսաստանից գազի մատարարումը դադարեցնելու հարցը երբեք էլ լրջորեն չի քննարկվել, թուրքական քաղաքական շրջանակներն ակտիվորեն դիվերսիֆիկացիայի ուղիներ էին փնտրում: Դրա դրսևորումներից

¹⁴⁰Socor V., “Gazprom, Turkey Revive and Reconfigure Blue Stream Two”, Eurasia Daily Monitor, vol. 6, № 154, 2009.

¹⁴¹Torbakov I., “Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations”, Occasional Paper by The Jamestown Foundation, 2007, p. 8.

¹⁴²Öz B., “Pipelines Diplomacy in Turkey-Russian Federation Relations”, in Işıksal H., Örmeci O., (eds.), “Turkish Foreign Policy in the New Millennium”, Peter Lang, 2015, pp. 454-455.

¹⁴³Տվյալները՝ ըստ ԱՄՆ-ի էներգետիկական տեղեկատվության պետական վարչության <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TUR> (22.09.2015):

մեկն էլ ռուսական ռմբակոծչի հետ կապված միջադեպից օրեր անց՝ 2015թ. դեկտեմբերի 2-ին Թուրքիայի և Կատարի միջև հեղուկացված բնական գազի մատակարարման շուրջ ստորագրված պայմանագիրն էր¹⁴⁴:

«Թուրքական հոսք» գազամուղ

2014թ. դեկտեմբերի 1-ին ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինը Թուրքիա կատարած պետական այցի ժամանակ հայտարարեց, որ առկա պայմաններում¹⁴⁵ իր երկիրը հրաժարվում է շարունակել «Հարավային հոսք» նախագծի իրականացումը¹⁴⁶: Ռուսաստանի առաջնորդի խոսքերի լրջությունն անմիջապես հաստատվեց. Գազպրոմի ղեկավար Ալեքսեյ Միլլերը հաստատեց, որ նախագիծն այլևս փակված է, և դրան վերադարձ չի նախատեսվում¹⁴⁷:

Հիշյալ այցի ընթացքում Թուրքիայի ղեկավար Ռեջեփ Թայիփ Էրդոդանի հետ Ռուսաստանի նախագահի բանակցությունների արդյունքում ասպարեզ իջավ էներգետիկ մի նոր նախագիծ, որը ռուս

¹⁴⁴«Katar'la doğalgaz anlaşması imzalandı, vizeler kaldırıldı», Milliyet, 02.12.2015, <http://www.milliyet.com.tr/katar-la-dogalgaz-anlasmasi/ekonomi/detay/2157251/default.htm> (14.05.2016):

¹⁴⁵Տարեկան 63 միլիարդ խորանարդ մետր թողունակությամբ և 16 միլիարդ եվրո նախահաշվային արժեքով այս նախագիծը, որով նախատեսվում էր ռուսական գազը Անապայի շրջանից հասցնել բուլղարական Վառնա և ապա՝ Ավստրիա ու Իտալիա, հայտնվեց փակուղում եվրոպական երկրների ոչ միանշանակ դիրքորոշման հետևանքով: 2014թ. ապրիլին, օրինակ, համապատասխան բանաձև էր ընդունվել Եվրախորհրդարանի կողմից՝ կոչ անելով սառեցնել գազամուղի շինարարական աշխատանքները (<http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20140411IPR43468/html/Ukraine-MEPs-call-for-EU-sanctions-against-Russian-energy-firms> (22.09.2015):

¹⁴⁶«Путин: Россия не может продолжать реализацию проекта "Южный поток"», ТАСС, 01.12.2014, <http://tass.ru/ekonomika/1615074> (22.09.2015):

¹⁴⁷«РФ отказалась от "Южного потока", газ в Европу пойдет через Турцию», РИА Новости, 02.12.2014, <http://ria.ru/economy/20141202/1036071445.html> (22.09.2015):

մասնագիտական շրջանակների թեթև ձեռքով ստացավ «Թուրքական հոսք» անվանումը¹⁴⁸:

Ռուսական կողմի՝ շատերի համար անսպասելի այս շրջադարձը պետք էր կապել ռուս-եվրոպական էներգետիկ հարաբերություններում առկա խնդիրների¹⁴⁹ և Դոնբասի ճգնաժամի արդյունքում գազի արտահանման ուկրաինական ուղուն այլընտրանք գտնելու՝ Մոսկվայի որոնումների հետ¹⁵⁰:

Սպասվում էր, որ խողովակաշարի նախատեսվող 63 միլիարդ մ³-ից մինչև 16 միլիարդը սպառվելու է թուրքական շուկայում, իսկ մնացածը Հունաստանի տարածքով մղվելու է Եվրոպական շուկա¹⁵¹: Այս տարբերակով (նաև «Հյուսիսային հոսք» և «Յամալ-Եվրոպա» գազամուղներն օգտագործելով) Ռուսաստանը հնարավորություն կստանար իր գազից կախվածություն ունեցող եվրոպական մի շարք երկրների¹⁵² լիովին զերծ պահել Ուկրաինայի հետ կապված ռիսկերից¹⁵³:

«Թուրքական հոսքի» կենսագործումը, սակայն, նույնպես զերծ չէր որոշակի դժվարություններից: Պատահական չէ, որ Պուտինի

¹⁴⁸«İşte Türk akımı», Hürriyet, 05.12.2014,

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27697527.asp> (22.09.2015):

¹⁴⁹Ulchenko N., “From South Stream to Turkish Stream: Underlying Reasons and Consequences of Transformation”, Russian Analytical Digest, № 163, pp. 7-8.

¹⁵⁰Hafner M., Tagliapietra S., “Turkish Stream: What Strategy for Europe?”, FEEM Working Paper № 050.2015, pp. 6-13.

¹⁵¹Koch F., նշվ. աշխ., էջ 1-2:

¹⁵²ԵՄ անդամ 8 երկիր իր էներգետիկ համալիրի գազային հատվածի 60 % և ավելիով կախված է ռուսական մատակարարումից, այդ թվում՝ Ֆինլանդիան և Բալթյան երկրները՝ 100%, Չեխիան, Սլովակիան, Բուլղարիան՝ 80-100%, Ավստրիան և Հունաստանը՝ 60-80%-ով: Տե՛ս “Here Are The Countries That Would Be Most Affected By A Russia Gas Disruption”, Business Insider, 20.07.2014, <http://www.businessinsider.com/europe-country-dependence-on-russian-gas-2014-7> (22.09.2015):

¹⁵³“Turkish Stream in execution stage, says Gazprom”, Hürriyet Daily News, 25.02.2015, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-stream-in-execution-stage-says-gazprom.aspx?pageID=238&nID=78867&NewsCatID=348> (22.09.2015):

հայտարարությանը ԵՄ-ի առաջին արձագանքն ընդգծված թերահավատություն էր պարունակում¹⁵⁴: Նախ, Ռուսաստանն ու Թուրքիան չէին կարողանում վերջնական համաձայնության գալ Անկարային մատակարարվող ռուսական գազի սակագնի շուրջ, ինչի պատճառով նախագիծը բավական ժամանակ գտնվում էր կիսասատեցված վիճակում¹⁵⁵: Երկրորդ, ռուսական Գազպրոմը մի շարք պայմանագրեր ուներ իր եվրոպական գործընկերների հետ, որոնք ուժի մեջ էին լինելու նաև գազամուղի գործարկումից հետո, իսկ դրանցից շատերը ենթադրում էին գազի փոխադրում հենց Ուկրաինայի տարածքով¹⁵⁶: Եվ վերջապես, եթե Թուրքիան փորձում էր հավասարակշռություն պահել ռուսական և եվրոպական բևեռների միջև՝ միաժամանակ որոնելով սեփական շահը¹⁵⁷, ապա Բրյուսելում շատ լավ հասկանում էին, որ «Թուրքական հոսքն» այդքան անհրաժեշտ դիվերսիֆիկացիա չի ապահովում և հիմնականում աջակցում էին Հարավային գազային միջանցքի գաղափարի կենսագործմանը¹⁵⁸:

¹⁵⁴2015թ. սկզբին Դավոսի համաշխարհային տնտեսական համաժողովի ընթացքում «Ուլ Սթրիթ Ջորնալ» պարբերականին տված հարցազրույցում Եվրահանձնաժողովի փոխնախագահ Մարոշ Շևչովիչը, խոսելով «Թուրքական հոսք» նախագծի մասին հայտարարել էր. «Առաջին գնահատականն այն է, որ դա չի աշխատի»: Տե՛ս՝ «EU Energy Chief Plays Down Practicality of Proposed Russia-Turkey Pipeline», The Wall Street Journal, 22.01.2015, <http://www.wsj.com/articles/eu-official-plays-down-practicality-of-proposed-russia-turkey-pipeline-1421951735> (22.09.2015):

¹⁵⁵«Türk Akımı donduruldu», Hürriyet, 13.11.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/30042596.asp> (22.09.2015):

¹⁵⁶Koch F., նշվ. աշխ., էջ 3:

¹⁵⁷Wuensch C., «Turkish Stream: Ankara Trying to Balance East and West», Center for Strategic and International Studies, 10.07.2015, http://csis.org/files/publication/150710_Turkish_Stream_Ankara_Trying_Balance_East_West.pdf (22.09.2015):

¹⁵⁸Pourzitakis S., «The Energy Security Dilemma of Turkish Stream», Carnegie Europe, 28.07.2015, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=60861> (22.09.2015):

Թեև «Թուրքական հոսքը» մեծամասամբ համարվում էր պուտինյան աշխարհաքաղաքականության ծնունդ¹⁵⁹, թուրքական մեկնաբանության մեջ դրա շուրջ զարգացումները ներկայացվում էին իբրև պրագմատիզմի կամ անգամ օպորտունիզմի դիրքերից կատարված պարզ հաշվարկի արդյունք¹⁶⁰:

Նախագծի զարգացման բնականոն ընթացքը խաթարվեց 2015թ. նոյեմբերի 24-ից հետո, երբ թուրքական օդուժի Էֆ-16Ս կործանիչը խոցեց Սիրիայում հակասահաբեկչական գործողություններում ներգրավված ռուսական Սու-24Ս ուժակոծիչը¹⁶¹: Միջադեպը նշանակալի ազդեցություն ունեցավ ռուս-թուրքական երկկողմ հարաբերությունների բոլոր բաղադրիչների, այդ թվում՝ էներգետիկ ոլորտում համագործակցության հեռանկարի վրա¹⁶²: «Թուրքական հոսք» նախագիծն, ըստ էության, միջնաժամկետ հեռանկարում առնվազն սառեցվեց: Դրա վկայությունն էր այն, որ «Գազպրոմն» արդեն իսկ «կապույտ վառելիքը» Սև ծովի հատակով տեղափոխելու այլընտրանքային ուղիներ էր փնտրում¹⁶³:

¹⁵⁹Blank S., “South Stream, Russia and Turkey: What Does The Deal Mean?”, Turkey Analyst, vol. 7, № 22, <http://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/361-south-stream-russia-and-turkey-what-does-the-deal-mean?.html> (22.09.2015):

¹⁶⁰Bechev D., “Russia and Turkey What does their partnership mean for the EU?”, European Policy Centre Brief, 13.02.2015, http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_5304_russia_and_turkey.pdf (22.09.2015):

¹⁶¹«В Сирии сбит российский Су-24», Интерфакс, 24.11.2015, <http://www.interfax.ru/world/481166> (18.05.2016):

¹⁶²Implications of Downed Russian Jet on Turkey-Russia Relations, Position Paper by the Al Jazeera Center for Studies, 02.12.2015, <http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2015/12/3/20151237323944734Turkey%20Russia%20Relations.pdf> (18.05.2016):

¹⁶³Մասնավորապես, 2016 թ. փետրվարի 24-ին ընկերությունը «Պոսեյդոն» նախագծի շուրջ հուշագիր ստորագրեց իտալական «Էդիսոնի» և հունական «Դեպայի» հետ, որով ծովի հատակով փոխադրվող գազի համար հիմնական

Նախագիծը երկրորդ շունչ ստացավ 2016թ. հուլիսից սկսած՝ երկկողմ հարաբերությունների կարգավորմանը զուգահեռ: Հոկտեմբերի 10-ին Թուրքիայի և Ռուսաստանի նախագահների ներկայությամբ երկու երկրների էներգետիկ գերատեսչությունների ղեկավարներ Ալեքսանդր Նովակի և Բերաթ Ալբայրաքի կողմից ստորագրվել է «Թուրքական հոսքի» կառուցման մասին միջկառավարական համաձայնագիր, որով խողովակաշարի շինարարության ավարտը նախատեսվում է 2019 թ. դեկտեմբերին¹⁶⁴:

*

* *

Թուրքիայի էներգետիկ ռազմավարության մեջ ամրագրված¹⁶⁵ տարածաշրջանային էներգետիկ կենտրոն դառնալու ձգտումն ինքնին բավական անսովոր դրույթ է, քանի որ հարցն ավելի շատ կապված է արտաքին, քան ներքին էներգետիկ քաղաքականության հետ: Դա, այնուամենայնիվ, ցույց է տալիս, որ թուրքական կառավարությունը փորձում է էներգակիրներն օգտագործել քաղաքական նպատակներով¹⁶⁶:

Անկարայի այդ հավակնությունները գնահատելու համար պետք է հաշվի առնել հետևյալ 6 առանցքային գործոնը՝

1. էներգետիկ ռեսուրսների սեփական պաշարներ,
2. ենթակառուցվածքների նկատմամբ հսկողություն,

տարանցիկ երկիր էր դիտարկվում Հունաստանը: Տե՛ս «"Газпром", Edison и Depa подписали меморандум о поставках газа из РФ», РИА Новости, 25.02.2016, <http://ria.ru/economy/20160224/1379917621.html> (18.05.2016):

¹⁶⁴«РФ и Турция подписали соглашение по "Турецкому потоку"», ТАСС, 10.10.2016, <http://tass.ru/ekonomika/3692925> (20.11.2016):

¹⁶⁵Ռազմավարության տեքստի համար տե՛ս Թուրքիայի ԱԳՆ պաշտոնական կայքը՝ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (22.09.2015):

¹⁶⁶Coşkun B., Carlson R., նշվ. աշխ., էջ 210:

3. ներքին սպառման էներգակիրների բազմազանություն,
4. մատակարարումը դիվերսիֆիկացնելու կարողություն,
5. էներգակիրների վաճառքի շուկայի կազմակերպում,
6. սպառողականության ուժ, որ մեծամասամբ պայմանավորված է 1-ին, 2-րդ և 3-րդ գործոններով¹⁶⁷:

Թուրքիայի ներկայիս արդյունքները 1-ին, 3-րդ, 4-րդ և, որպես հետևանք, 6-րդ կետերի մասով բավական համեստ են, իսկ 5-րդ կետն, ըստ էության, գոյություն չունի: Այդ է պատճառը, որ Անկարայի՝ *«տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական ուժ»* լինելու մասին բանավեճը հիմնականում ընթանում է խողովակաշարերի շուրջ: Այս յուրատեսակ ֆենոմենը ուսումնասիրողների շրջանում հայտնի է իբրև *«խողովակային քաղաքականության էքստենսիվ կիրառություն»*¹⁶⁸: Անգամ այս դեպքում Թուրքիայի առջև ծառանում են երկու խումբ խոչընդոտներ՝ ներքին (երկրի ներքին սպառման և արտահանման ծավալների փոփոխվող հարաբերակցություն, քրդաբնակ տարածքներով անցնող ենթակառուցվածքների ապահովություն և այլն) և արտաքին (տարածաշրջանում ուղղակիորեն և անուղղակիորեն ներգրավված խաղացողների շահեր ու մարտավարություններ, տարածաշրջանային կայունության հետ կապված հարցեր)¹⁶⁹:

Չնայած բոլոր այս խնդիրներին՝ Թուրքիան շարունակում է մնալ Եվրոպայի էներգաապահովման հիմնական այլընտրանքային միջանցքը, ինչը նշանակում է, որ Անկարան դատապարտված է վաղ թե ուշ կարևոր դեր խաղալու

¹⁶⁷Han A., նշվ. աշխ., էջ 607-608:

¹⁶⁸Bilgin M., “Turkey’s Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub or Center?”, UNISCI Discussion Papers, № 23, 2010, p. 115, p. 128.

¹⁶⁹Krauer-Pacheco K., նշվ. աշխ., էջ 48-52:

տարածաշրջանային և գլոբալ էներգետիկ աշխարհաքաղաքականության հարթակում¹⁷⁰: Սակայն, անգամ թուրք հեղինակներն են ընդունում, որ Անկարայի՝ «*էներգետիկ կենտրոն*» դառնալու տեսլականը շարունակում է մնալ մշուշոտ¹⁷¹:

Թե որքանով են իրական թուրքական հավակնություններն ու դրանց վրա հիմնված ռազմավարության դրույթները, իրենց վերջնարդյունքում ցույց կտա ժամանակը: Միանշանակ է միայն մի բան. վերաձևակերպելով Մաքքինդերի հայտնի բանաձևումը¹⁷²՝ կարելի է պնդել, որ «*ով վերահսկում է արտահանման ուղիները, վերահսկում է նավթն ու գազը, իսկ ով վերահսկում է նավթն ու գազը, վերահսկում է աշխարհը*»¹⁷³:

¹⁷⁰Coşkun B., “Energizing the Middle East...”, p. 76.

¹⁷¹Han A., նշվ. աշխ., էջ 614:

¹⁷²Մաքքինդերի հայտնի պնդումը բնագրում ունի հետևյալ տեսքը. «Who rules East Europe commands the Heartland; Who rules the Heartland commands the World-Island; Who rules the World-Island commands the World» («Ով կառավարում է Արևելյան Եվրոպան, կառավարում է Տարածքային միջուկը, ով կառավարում է Տարածքային միջուկը, կառավարում է Համաշխարհային կղզին, իսկ ով կառավարում է Համաշխարհային կղզին, կառավարում է Աշխարհը»): St. u Mackinder H., նշվ. աշխ., էջ. 150:

¹⁷³O’Hara S., “Great game or grubby game? The struggle for control of the Caspian”, Geopolitics 9, № 1, 2004, p. 148.

Հավելված 2.¹⁷⁴

Թուրքիայում սպառված նավթի ու գազի բաշխումն ըստ մատակարար երկրի (2015)

Բնական Գազ	Ներկրում խողովակաշարերով			Ներկրում հեղուկացված տեսքով			Սեփա- կան արդյունա- հանում
	Ռուսաստան՝ 57 %	Իրան՝ 20 %	Ադրբեջան՝ 10 %	Ալժիր՝ 8 %	Նիգերիա՝ 2 %	Հեղուկացված բնական գազի այլ մատակարարներ 2 %	1 %
Նավթ	Իրաք՝ 27 %	Իրան՝ 26 %	Սաուդյան Արաբիա՝ 10 %	Նիգերիա՝ 8 %	Ղազախստան՝ 8 %	Ռուսաստան՝ 3 % Այլ՝ 5 %	13 %

¹⁷⁴2-4-րդ հավելվածների տվյալները հիմնված են ԱՄՆ-ի Էներգետիկական տեղեկատվության պետական վարչություն կայքի վրա՝ <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TUR> (22.09.2015):

Հավելված 3.

Թուրքիայի տարածքով անցնող հիմնական գործող և նախատեսվող նավթամուղները

Խողովակաշար.	Երկար/թողունակ	Մատակարարը	Կարգավիճակը	Դերը Թուրքիայի էներգետիկ համալիրում
Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղ	1768 կմ/օրական 1.2 միլիոն բարել	Ադրբեջան, Ղազախստան	գործում է 2006 թ. մայիսից	Ներկրվող նավթն օգտագործվում է ն' ներքին պահանջարկի բավարարման, և՛ արտահանման նպատակով:
Քիրքուք-Ջեյհան նավթամուղ	970 կմ/օրական 1.6 միլիոն բարել	Հս. Իրաք	գործում է 1977 թ. հունվարից	Իրաքյան նավթն արտահանող խոշորագույն խողովակաշարն է, որի հնարավորությունները, սակայն, հաճախ կրկնվող հարձակումների պատճառով ամբողջությամբ չեն օգտագործվում:
Սամսուն-Ջեյհան նավթամուղ	550 կմ/օրական 1.5 միլիոն բարել	Ռուսաստան, Ղազախստան	Նախատեսվող	Նախագիծը դիտարկվում էր իբրև սևծովյան նեղուցները բեռնաթափելու միջոց, սակայն 2013թ. դրա իրականացումը սառեցվել է տնտեսական ցածր շահավետության պատճառով:

ՔՇԿ նավթամուղ	400 կմ/օրական 0.6 միլիոն բարել	Հս. Իրաք	գործում է 2013 թ. դեկտեմբերից	Խողովակաշարը թուրք-իրաքյան սահմանին միանում է Քիրքուք-Ջեյհան նավթամուղին:
---------------	--------------------------------	----------	-------------------------------	---

Հավելված 4.

Թուրքիայի տարածքով անցնող հիմնական գործող և նախատեսվող գազամուղները

Խողովակաշար	Երկար/ թողունակ	Մատակարար	Կարգավիճակ	Դերը Թուրքիայի էներգետիկ համալիրում
Տրանսբալկանյան գազամուղ	ավելի քան 965 կմ/ տարեկան ավելի քան 14 միլիարդ մ ³	Ռուսաստան	գործում է 1987 թ. հունիսից	Ուկրաինայի, Մոլդովայի, Ռումինայի ու Բուլղարիայի տարածքով անցնող այս խողովակաշարը դեպի Թուրքիա ռուսական գազի մատակարարման առաջին ուղին է:
Թավրիզ-Դոդուբեյազը գազամուղ	2577 կմ/տարեկան 14 միլիարդ մ ³	Իրան	գործում է 2001 թ. հուլիսից	Մասամբ ապահովում է Թուրքիայի ներքին պահանջարկը, հեռանկարային է իրանական գազի Եվրոպա արտահանելու համատեքստում:

<p>«Կապույտ հոսք» գազամուղ</p>	<p>1213 կմ/տարեկան 16 միլիարդ մ³</p>	<p>Ռուսաստան</p>	<p>գործում է 2003 թ. փետրվարից</p>	<p>Ստորջրյա այս խողովակաշարը 21-րդ դարի ռուսական առաջին խոշոր էներգետիկ նախագիծն է և մասամբ ապահով է թուրքիայի ներքին պահանջարկը:</p>
<p>Հարավկովկասյան գազամուղ (Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում)</p>	<p>692 կմ/տարեկան 25 միլիարդ մ³</p>	<p>Ադրբեջան</p>	<p>գործում է 2006 թ. սեպտեմբերից</p>	<p>Խողովակաշարը թուրքական գազասպառման համակարգը կասպյան ավազանին կապող հիմնական ուղին է:</p>
<p>Թուրքիա-Հունաստան-Իտալիա գազամուղ</p>	<p>Թուրքիա-Հունաստան հատվածը՝ 296 կմ/ տարեկան 11 միլիարդ մ³, Հունաստան-Իտալիա հատվածը՝ 807 կմ/տարեկան 8 միլիարդ մ³</p>	<p>Ադրբեջան, Ռուսաստան, Իրան</p>	<p>Թուրքիա-Հունաստան հատվածը գործում է 2007 թ. նոյեմբերից</p>	<p>Թուրքիայի տարածքով դեպի Եվրոպա գազի արտահանման այս այլընտրանքն առայժմ սառեցված է, քանի որ Հունաստան-Իտալիա հատվածը դեռևս կյանքի չի կոչվել:</p>
<p>Արաբական գազամուղ (Արիժ-Հոմս)</p>	<p>1200 կմ/տարեկան 10.3 միլիարդ մ³</p>	<p>Եգիպտոս</p>	<p>Էլ Ռեհաբ-Հոմս հատվածը գործում է 2008 թ. փետրվարից</p>	<p>Խողովակաշարը դեպի Թուրքիայի սահման շարունակելու նախագիծը (Հոմս-Քիլիս) անկատար է մնացել Սիրիայում տիրող իրավիճակի պատճառով:</p>
<p>Տրանսանատոլիական գազամուղ</p>	<p>1841 կմ/ տարեկան 16 միլիարդ մ³</p>	<p>Ադրբեջան</p>	<p>շինարարական նախնական</p>	<p>Խողովակաշարը կասպյան գազը Եվրոպական շուկա հասցնող</p>

			աշխատանքները մեկնարկել են 2015 թ. մարտին	հարավային միջանցքի երկրորդ օղակն է:
«Թուրքական հոսք» գազամուղ	1100 կմ/ տարեկան 63 միլիարդ մ ³	Ռուսաստան	Նախատեսվող	Նախագիծը այլընտրանքային ուղի է, որով ռուսական գազը կարող է հասնել եվրոպական շուկա՝ շրջանցելով Ուկրաինան:

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL DEVELOPMENTS ON TURKEY'S INVOLVEMENT IN GLOBAL ENERGY PROCESSES

Summary

Arshak Gevorgyan

arshak.gevorgyan@gmail.com

Key words: *Turkey; energetic security; pipelines; energetic infrastructures; the system of the three seas.*

Certain developments that followed the end of the Cold War have completely reshaped the energeopolitics in the Caspian-Black Sea region. The new international situation made Turkey a far more realistic and pragmatic player, as energy security became a growing concern on its foreign policy agenda. Nowadays Turkey aims to take advantage of its geographic location as a natural bridge connecting Europe with the Caspian and Middle Eastern energy centers, while seeking a compromise between global market characteristics, geopolitics and realpolitik.

Within the framework of the “System of three seas”, the article assesses the new energy order and discusses Turkey as a key to the current energy equations of the Middle East.

ВОЗДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗВИТИЙ НА ВОВЛЕЧЕННОСТЬ ТУРЦИИ В ГЛОБАЛЬНЫЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ

Резюме

Аршак Геворгян

arshak.gevorgyan@gmail.com

Ключевые слова: *Турция; энергетическая безопасность; трубопроводы; энергетические инфраструктуры; система трех морей.*

События, которые последовали концу «холодной войны», полностью преобразовали энергетическую геополитику в регионе Черного и Каспийского морей. Новая международная ситуация превратила Турцию в намного более реалистичного и прагматичного игрока, учитывая, что энергетическая безопасность стала занимать все большее место во внешнеполитической повестке страны. В наши дни Турция стремится воспользоваться своим географическим положением природного моста между энергетическими центрами Каспийского и Ближневосточного регионов, в то же время, пытаясь балансировать между особенностями рынка, геополитикой и реальной политикой.

На основе «Системы трёх морей», данная статья анализирует новый энергетический порядок и ключевую роль Турции в энергетических процессах Ближнего Востока.